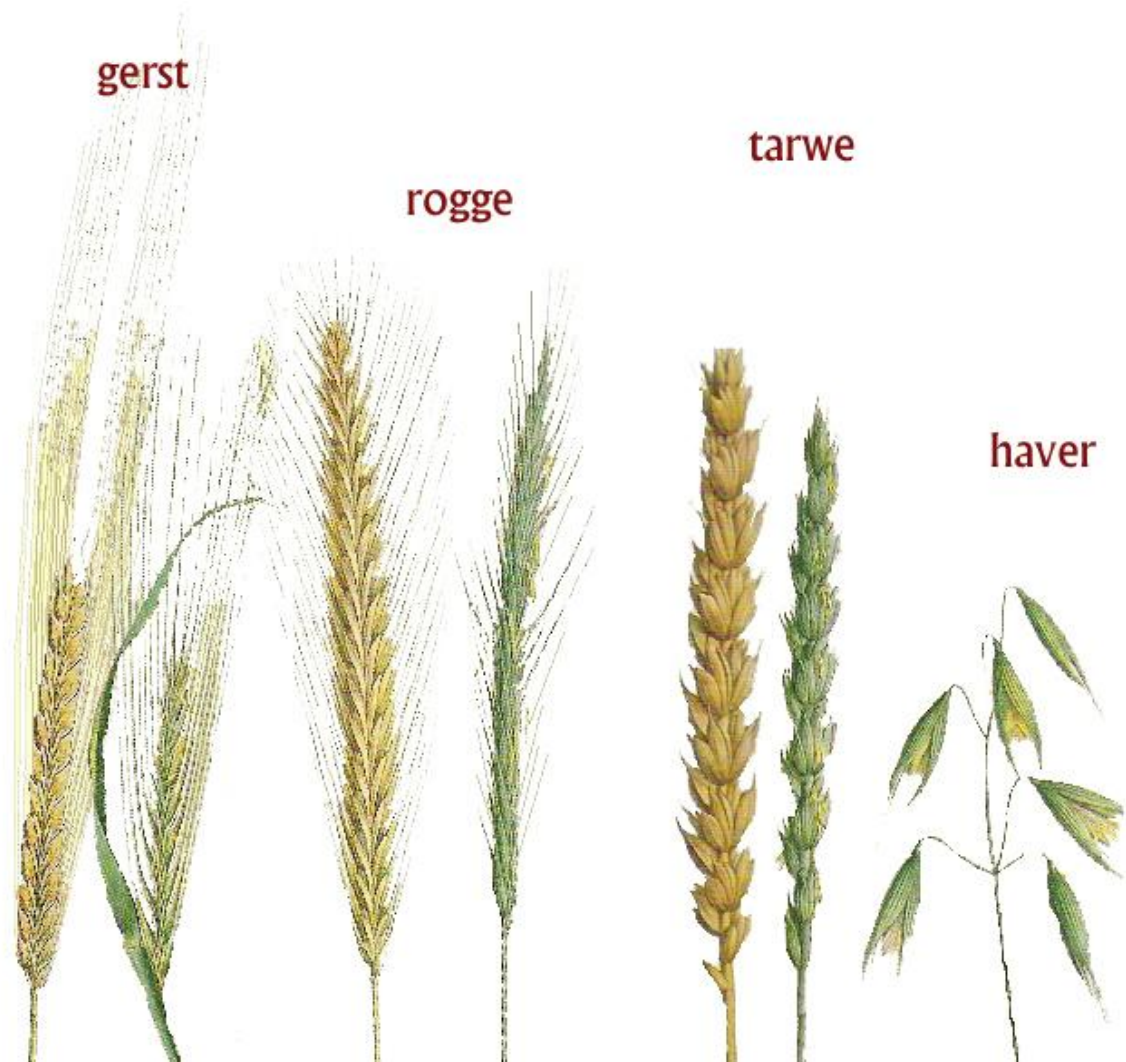

Graanterminologie in het Oudiers en Middelnwesh

7 juli 2014

Iris D. Schram, 3858510
Bacheloreindwerkstuk

Begeleider: prof. dr. Peter Schrijver
Tweede lezer: dr. Mícheál Ó Flaithearta

Inhoudsopgave

Plagiaatverklaring	3
Dankbetuiging	4
Lijst met gebruikte afkortingen	4
Inleiding	5
Theoretisch kader	8
Methodologisch kader	11
Verantwoording van de bronnen	15
Opbouw van het werkstuk	19
Onderzoeksresultaten	20
<i>Cruithnecht</i> ‘gewone tarwe’	21
<i>Gwenith</i> ‘tarwe’	25
<i>Tuirenn</i> ‘tarwe’	28
<i>Suillech</i> ‘spelttarwe?’	30
<i>Rúadán</i> ‘emmertarwe?’	34
<i>Máelán</i> ‘een baardloze tarwesoort?’	36
<i>Secal</i> ‘rogge’	38
<i>Rhyg</i> ‘rogge’	42
<i>Éornae</i> ‘(zesrijige) gerst’	44
<i>Ibdach</i> ‘tweerijige gerst?’	48
<i>Heid</i> ‘gerst’	51
<i>Corcae</i> ‘haver’	54
<i>Ceirch</i> ‘haver’	57
<i>Serbán</i> ‘zwarte haver?’	59
Overzichtstabel	61
Analyse	62
Conclusie	65
Bibliografie	67

Plagiaatverklaring

Ik verklaar geen plagiaat te hebben gepleegd bij het schrijven van dit werkstuk.

Iris Schram, 7-7-2014

Dankbetuiging

Mijn grote dank gaat uit naar mijn begeleider Peter Schrijver, die me dankzij al zijn pogingen om studenten af te schrikken van Ierse historische taalkunde – ingewikkeldste vakgebied van de ingewikkeldste taal – immer inspireerde.

Even grote, maar meer persoonlijke dank gaat uit naar *fy nghariad* Lars Nooij, die me als ervaringsdeskundige op het gebied van Ierse landbouw-scripties gezelschap hield op de hooiberg van graantermen en me eruit trok als ik dreigde te verzuipen.

Daarnaast gaat mijn speciale dank uit naar jaargenoten Lotte Knook en Sanne Jongeleen, die het werk verlichtten, de eenzaamheid relativeerden en advies gaven.

Als laatste ben ik dankbaar voor de hele wereld omdat ik het prachtig vind dat we bestaan en dat ik dit onderzoek mag doen.

Lijst met gebruikte afkortingen

B	British (in klankwetaanduidingen uit Schrijvers ongepubliceerde handouts)
DIL	<i>Dictionary of the Irish language</i> (Quin <i>et al.</i> 2013)
GPC	<i>Geiriadur Prifysgol Cymru</i> (Thomas <i>et al.</i> 1950-)
LEIA	<i>Lexique étymologique d'Irlandais ancien</i> (Vendryès <i>et al.</i> 1959-1987)
OE	Oudengels
OI	Oudiers
PC	Proto-Celtic (in klankwetaanduidingen uit Schrijvers ongepubliceerde handouts)
PI	Proto-Irish (in klankwetaanduidingen uit Schrijvers ongepubliceerde handouts)
PIE	Proto-Indo-Europees
PK	Proto-Keltisch
W	Welsh (in klankwetaanduidingen uit Schrijvers ongepubliceerde handouts)

Inleiding

In het onderzoek naar de samenleving van middeleeuws Ierland en Wales, hun karakteristieken en ontstaansgeschiedenis neemt woordonderzoek een specifieke plaats in. Naast archeologisch onderzoek naar identificeerbare materiële resten en tekstonderzoek naar culturele gebruiken in wetteksten¹ kunnen we gebruik maken van informatie die in de woorden zelf opgesloten zit. Woordenschat van de landbouw is van nature conservatief en woorden als ‘koe’, ‘varken’, ‘schaap’, ‘hen’, ‘tarwe’ en ‘haver’ – *bó, mucc, cáera, cercc, cruithnecht, corcae* – betekenen in het modern Iers nog steeds wat ze eeuwen eerder in het Oudiers betekenden.² Het is een groep woorden die al eeuwen lang bijna ongewijzigd heel dicht bij de alledaagse werkelijkheid van taalgebruikers staat. Dat maakt nieuwsgierig naar de verdere geschiedenis van dergelijke woorden en de relatie die ze hebben met vergelijkbare woorden in het Welsh. Het veranderen of vervangen van landbouwterminologie kan wijzen op een historische ontwikkeling. Zo laat het Oudnoorse leenwoord *pónair* ‘boon’, dat in het Middeliers het Oudierse *seib* vervangt, zien dat de Noorse kolonisten een nieuwe bonensoort meenamen of wellicht veel bonen aten.³ Voor dit onderzoek was ik op zoek naar een klein corpus van semantisch gerelateerde woorden om ze uitgebreid en uit verschillende invalshoeken te kunnen bekijken en vergelijken. Termen voor graangewassen – onder andere *cruithnecht* en *corcae* uit bovenstaande voorbeeld – bleken daarvoor uitermate geschikt: het materiaal is gevarieerd, nog niet de complete geschiedenis is bekend en er zijn bijzondere verklaringen nodig.

Graancultivatie is één van de grootste verdiensten van de landbouw, en daarmee van de beschaving zoals wij die kennen. Nog steeds zijn granen de meest verbouwde gewassen, waarvan tarwe nog steeds het meeste prestige heeft, en nog steeds leeft het grootste deel van de wereldbevolking van de opbrengst daarvan.⁴ Dat begon zo’n 11.000 jaar geleden in het negende millennium voor Chr. in een vruchtbaar gebied in Mesopotamië, dat men ook wel de “*Vruchtbare Sikkel*” noemt. In dit gebied werden tarwe, gerst, vlas of lijnzaad, erwten en kikkererwten gedomesticeerd en samen met een groep onkruiden (onder andere de latere

¹ Kelly 2000: 7-8.

² Lijst uit Kelly 2000: 15.

³ Kelly 2000: 16.

⁴ Kelly 2000: 25

rogge en haver) verspreidden deze gewassen zich gedurende de volgende vijf millennia over Europa met de migrerende boeren mee.⁵

Ierland beschouwt men gewoonlijk als bewoond sinds ongeveer 7000 voor Chr., maar de eerste bewoners waren jager-verzamelaar volken.⁶ De eerste boeren kwamen rond 4000 voor Chr. naar Brittannië en Ierland en vulden de beboste eilanden met landbouwvelden.⁷ Tussen 300 voor Chr. en 300 na Chr. is de Ierse landbouwactiviteit tijdelijk minder, maar daarna gaan de landbouwactiviteiten de hele middeleeuwen lang hernieuwd en onverminderd door.⁸ Het klimaat op de eilanden is mild maar stormachtig en nat, waardoor het niet gemakkelijk is om gewassen te verbouwen.⁹ De soorten die daar het best tegen bestand zijn blijken dan ook in populariteit te winnen op de eilanden in vergelijking met hun oorsprong in het Midden-Oosten.

Uit de periode tot ongeveer 500 na Chr. is er alleen archeologische informatie. Granen of andere gewassen kunnen geïdentificeerd worden aan de hand van materiële overblijfselen zoals stukjes kaf.¹⁰ Vanaf de vroege middeleeuwen in Ierland, en de latere middeleeuwen in Wales, zijn er ook geschreven bronnen die informatie bevatten over landbouw en granen. Dit zijn voornamelijk wetteksten en het commentaar daarop.¹¹ Hoewel in zowel de archeologie als de teksten de nadruk eerder op vee ligt dan op graan of gewassen, zijn er aanwijzingen dat ook graan een belangrijk onderdeel uitmaakte van de economie. Zo werd het woord *míach* ‘graanschoof’ gebruikt als aanduiding voor een betaalmiddel. Ook de vele uiteenlopende voedselproducten die met granen gemaakt, gebrouwen of gebakken werden laten zien dat granen een belangrijk onderdeel van het dieet vormden.¹²

Gedurende de vijf millennia tussen de eerste Ierse en Welshe landbouwers en de middeleeuwse boeren zijn er vele culturele veranderingen en ontwikkelingen geweest op het gebied van de landbouwtechnologie en ook op het gebied van de taal. Soms zullen de twee hand in hand gegaan zijn, maar dat is geen vereiste. De taal of talen die door de landbouwers

⁵ Mallory en Adams 1997: “Agriculture” 7-8.

⁶ Kelly 2000: 3.

⁷ Kelly 2000: 3-4; Koch 2006: “Agriculture in Celtic lands: Ireland, Scotland, Wales” 21-30.

⁸ Kelly 2000: 4.

⁹ Kelly 2000: 2.

¹⁰ Kelly 2000: 5.

¹¹ Kelly 2000: 7-8.

¹² Koch 2006: “Agriculture in Celtic lands: Ireland” 21-24; “Celtic foodways in the medieval period” 764; Kelly 2000: 2, 219.

op de eilanden gesproken werden voordat de Keltische talen kwamen zijn onbekend, maar ze zullen uiteindelijk contact hebben gehad met het Keltisch voordat ze verdwenen.¹³ Ook in de middeleeuwse periode is er contact geweest tussen Keltische talen en andere talen, waaronder Latijn, Oudnoors en Oudengels, en tussen de Keltische talen onderling. Al dit taalcontact heeft zijn sporen achtergelaten in de taal. Gedurende die lange tijd werden dezelfde graangewassen verbouwd, hetgeen graan tot een mogelijk semantisch veld maakt om verschillende invloeden in terug te vinden. In dit onderzoek kijk ik daarom naar de termen voor de graangewassen zelf en zoek ik door middel van woordonderzoek naar hun etymologische oorsprong. De onderzoeksvraag die ten grondslag ligt aan mijn onderzoek luidt als volgt:

Wat is de etymologische achtergrond van de termen voor graansoorten in het Oudiers en Middewelsh?

De deelvragen die ik aan mijn corpus van graantermen stel om tot een antwoord te komen zijn:

1. *Met welke graansoorten worden deze woorden geïdentificeerd en wat is hun archeologische context?*
2. *Welke cognaten hebben deze woorden in Keltische en Indo-Europese talen?*
3. *In welke woorden is het woordmateriaal en/of de graanbetekenis geërfd uit het Proto-Keltisch en Indo-Europees en op welke Proto-Keltische vormen gaat het woordmateriaal terug?*
4. *In welke woorden wordt het woordmateriaal en/of de graanbetekenis ervan verdacht geleend te zijn uit een bekende Indo-Europese maar niet-Keltische taal en waarom?*
5. *In welke woorden wordt het woordmateriaal en/of de graanbetekenis ervan verdacht uit een onbekend verdwenen substraat te komen en waarom?*
6. *Van welke woorden is de graanbetekenis in de middeleeuwen ontstaan?*

De antwoorden op deze vragen geven historisch taalkundig relevante informatie over de woorden zodat ik hun herkomst en etymologische achtergrond kan noteren. Voor ieder woord kijk ik apart naar de geschiedenis ervan en deel het in aan de hand van vier taalstadia. De

¹³ De komst van Keltisch naar Ierland wordt door taalkundigen doorgaans tussen ongeveer 500 en 100 voor Chr. geplaatst (Schrijver 2014: 73) hoewel er ook overtuigend bewijs is voor een latere schatting van 0-100 na Chr. (Schrijver 2014: 85).

derde, vierde en vijfde deelvraag beslaan drie mogelijke taalstadia waarin de woorden hun herkomst kunnen vinden. De vierde mogelijkheid (de zesde deelvraag) is dat het woord als graanterm een middeleeuwse nieuwvorming is. In één en hetzelfde woord kunnen verschillende strata aanwezig zijn: een nieuwvorming zal bijvoorbeeld gebaseerd zijn op ouder woordmateriaal, zoals we later zullen zien in *rúadán* ‘emmertarwe?’, letterlijk ‘roodje’. Daarom heb ik besloten in dit onderzoek een onderscheid te maken tussen het taalstadium waar het woordmateriaal tot herleid kan worden en het taalstadium waarin het woord zijn graanbetekenis ontwikkelde. Later in dit werkstuk wordt naar deze taalstadia verwezen als de categorieën en de classificatie.

Bij het maken van deze indeling is een inventarisatie van de cognaten in Keltische en Indo-Europese talen (de tweede deelvraag) onmisbaar, vooral wat graanbetekenis betreft. Omdat mijn achtergrond taalkundig is vormt dit het belangrijkste deel van mijn argumentatie en vraagstelling. In een semantisch veld dat direct betrekking heeft op de materiële cultuur van middeleeuws Wales en Ierland is het daarnaast echter nuttig om de archeologische, botanische en historische informatie over graancultivatie als context (de eerste deelvraag) te bespreken. Ten slotte komt de keuze voor de combinatie van zowel Oudiers als Middelwelsh voort uit mijn wens om de Proto-Keltische etymologieën vanuit beide takken te kunnen bekijken en daarnaast uit een nieuwsgierigheid naar eventueel verschil in de aard van Ierse en Welse graantermen.

Theoretisch kader

Alvorens we de methodologische aanpak van dit onderzoek bespreken is het nuttig de theoretische context daarvan uit te leggen. Er zijn twee grote theoretische modellen die aan dit onderzoek ten grondslag liggen: de Vergelijkende Methode; en de theorievorming over taalcontact en de lexicale ontlening die dat kan opleveren.

De Vergelijkende Methode neemt cognatenlijsten van talen waarvan een genetische relatie vermoed wordt en zoekt naar regelmatige correspondenties tussen klanken. Als die er genoeg zijn kunnen de klanken van een gemeenschappelijke voorouder gereconstrueerd worden en worden de vermoede genetische relaties bewezen.¹⁴ Uit dergelijk onderzoek komen klankwetten voort die beschrijven hoe de gemeenschappelijke voorouder is veranderd in de

¹⁴ Dit is niet de plek om uiteen te zetten hoe dat precies gebeurt; zie ook Anttila (1989: 229, 335-350) en Schrijver (2014: 5-11).

verschillende dochtertalen, zoals het Proto-Keltisch uiteenviel in verschillende takken die onder andere het Oudiers en Middelwelsh werden. Deze klankwetten beschouw ik als een gegeven. Ik gebruik ze in mijn eigen onderzoek, waarin ik de woorden uit mijn corpus en hun reconstructies met de klankwetten vergelijk om te toetsen of de etymologische reconstructies formeel mogelijk zijn of om eigen reconstructies voor te stellen.

De oorsprong van de lexicale ontlening waarvan we het resultaat zullen zien is uiteraard het contact tussen de Keltische taal en een andere taal. Taalcontact kan tot veel drastischer effecten leiden, zoals beschreven door Sarah Thomason in haar *Language contact: an introduction*. Het lenen van woorden is slechts de eerste trede op de trapsgewijze schaal die zij voorstelt voor de intensiteit van taalcontact, volgens welke schaal steeds meer grammaticale en syntactische elementen geleend kunnen worden naarmate de intensiteit van het contact toeneemt.¹⁵ In de meeste contactsituaties is woordmateriaal het eerste wat er uitgewisseld wordt, in het bijzonder gespecialiseerde woorden die gekoppeld zijn aan nieuwe producten of technologie.¹⁶

Deze twee modellen vormen de breedste theoretische context waarbinnen de casus van middeleeuws Keltische graantermen zich bevindt. Met de Vergelijkende Methode kunnen we bepalen of de graantermen een Proto-Keltische voorouder hebben en daarmee of ze inheems Keltisch zijn. We kunnen zien welke stadia de woorden hebben doorlopen en hoe ze er hypothetisch ooit uit hebben gezien. Aan de hand van leenwoorden¹⁷ kunnen we uitspraken doen over de aard van het taalcontact, bijvoorbeeld de introductie van een nieuwe graansoort door sprekers van een andere taal. De intensiteit van het contact is niet te bepalen met een klein corpus dat alleen uit lexicaal materiaal bestaat, aangezien het lenen van woorden al bij het geringste contact kan optreden.¹⁸

Wel zullen we uiteindelijk iets kunnen zeggen over de aard van het contact wat specifiek graantermen betreft. In de Ierse landbouwtermen zijn lagen zichtbaar van woordgroepen met eenzelfde oorsprong die vaak met hetzelfde thema te maken hebben. Dit kan informatie geven

¹⁵ Thomason 2001: 70-71.

¹⁶ Thomason 2001: 69, 72.

¹⁷ De definitie van “leenwoord” die ik in dit onderzoek hanteer is: een woord waarvan geen Proto-Keltische reconstructie mogelijk is op basis van de ons bekende klankwetten, maar waarvoor wel een woord in een andere bekende taal is die, na ontlening en de eventuele toepassing van klankwetten, de vorm geeft die het in mijn corpus heeft. Hiermee doel ik niet op mogelijke substraatwoorden (zie verderop) welke ik ten behoeve van het onderscheid specifiek als “substraat” benoem.

¹⁸ Thomason 2001: 72-73.

over het contact tussen talen en tussen sprekers van die talen. Zo is er een groep Middelenlengelse leenwoorden in het Iers die de invloed van Anglo-Normandiërs in de moestuin en boomgaard laat zien: onder andere *ráca* ‘hark’, *gairleóc* ‘knoflook’ en *sirín* ‘kers’.¹⁹ Ook zijn er veel Latijnse leenwoorden tussen de Oudierse termen voor akkerbouw, terwijl de terminologie van veeteelt nauwelijks Latijnse leenwoorden telt. Dit verschil geeft volgens Kelly aan dat de oude Ieren eerder geneigd waren nieuwe technologie over te nemen in de akkerbouw.²⁰

Het resultaat van taalcontact neemt een andere vorm aan wanneer het contact eindigt in het verdwijnen van één taal en de volledige vervanging door de andere taal. In dit geval zullen de sprekers van de eerste taal niet verdwenen zijn, maar simpelweg overgestapt op de nieuwe taal na een periode van tweetaligheid. Zij nemen dan altijd elementen mee van hun eerste taal en leren de nieuwe taal niet perfect aan, waardoor de nieuwe taal verandert. De invloed die de verdwenen eerste taal via de taalleerders op de nieuwe taal heeft heet substraatinvloed en ook dit scenario beschrijft Thomason in haar boek, waar zij het ‘shift-induced interference’ noemt.²¹ Meestal ligt deze invloed op het gebied van fonologie en syntax – mensen spreken dan met een accent – maar ook woorden kunnen hun weg vinden in het vocabulair van alle sprekers van de nieuwe taal uit het betreffende gebied. Vooral specialistische woorden waar de nieuwe taal soms geen woord voor heeft zijn hier vatbaar voor. In de meeste gevallen is het lexicale substraat kleiner dan het fonologische en syntactische substraat, dus indien er een redelijke hoeveelheid substraatmateriaal is overgebleven op woordniveau kan dat een aanwijzing zijn voor substantiële substraatinvloed.

Als we de kennis over de relatieve chronologie van de klankwetten op een leenwoord toepassen, kunnen we preciezere uitspraken doen over de tijd en wijze van ontleening. Een goed voorbeeld hiervan in het Iers is de *p* in leenwoorden. Van zichzelf had het Oudiers geen *p*; de Indo-Europese **p* was in het Proto-Keltisch weggefallen en hoewel het Brits dat gat opvulde door de **k^w* in een *p* te veranderen, functioneerde het Iers prima zonder een foneem *p*.²² Er ontstond pas weer een nieuwe *p* in de zesde eeuw na Chr. als gevolg van syncope. Leenwoorden uit de vroege periode reflecteren dat: een influx van Latijnse leenwoorden (zoals *Cásc* < *P. scha* ‘Pasen’) verschijnen in het Oudiers met een gesubstitueerde *k^w* voor de

¹⁹ Kelly 2000: 22.

²⁰ Kelly 2000: 222.

²¹ Thomason 2001: 74-76.

²² Schrijver 2014: 80, 83.

Latijnse *p*.²³ Deze woorden worden samen ook wel de “*Cothrige*” groep genoemd, naar de substitutie die ook in de naam van de bekende heilige (*K^watrikias < Patricius*) voorkwam. Pas vanaf de zesde eeuw behouden de leenwoorden uit de treffend genoemde “*Pátraic*” groep hun *p* (zoals *peccad < pecc tum* ‘zonde’).²⁴ Door te kijken naar fonologische veranderingen die het leenwoord wel of niet heeft ondergaan kunnen we dus te weten komen wanneer het woord ongeveer geleend kan zijn. Naast de *p* zijn er nog talrijke andere kenmerken die gedateerd kunnen worden, welke McManus uitgebreid bespreekt in zijn artikel ‘A chronology of the Latin loan-words in early Irish’.²⁵ Afwijkingen van het door hem geschetste standaardpatroon kunnen iets zeggen over een specifieke tijd van ontlening waar verschillende patronen overlappen (zie de bespreking van *secal* ‘rogge’) maar ook over de wijze van ontlening. Vaak hangen de twee met elkaar samen. In dit geval is er een groep woorden die, naast geleend te zijn in die specifieke tijd, vermoedelijk niet geleend zijn via orale overdracht maar via geschreven tekst.²⁶ Dit kan zorgen voor een discrepantie in de uitspraak van het woord in de lenende taal (in dit geval Iers) in vergelijking met wat de klankwetten voorspellen; maar het is juist de discrepantie die ons in staat stelt om gedetailleerder onderzoek te doen.

Methodologisch kader

Het uitgangspunt van dit onderzoek is het hoofdstuk over graan in Kelly’s *Early Irish farming*.²⁷ Hierin wordt gebruik gemaakt van twee primaire middeleeuws Ierse bronnen waarin namen voor graangewassen overgeleverd zijn. De belangrijkste daarvan is *Bretha Déin Chécht*, een wettekst uit de achtste eeuw en bron van zeven graantermen.²⁸

Het verdient gezien de precieze fonologische bestudering van dit onderzoek een vermelding dat ik in eerste instantie uitga van de genormaliseerde spelling die Kelly hanteert en ook van zijn identificaties. De lijst uit *Bretha Déin Chécht* is dan als volgt: *cruithnecht*, *secal*, *suillech*, *ibdach*, *rúadán*, *éornae* en *corcae*.²⁹ Deze granen staan op volgorde van hoge status naar lage status.

De tweede primaire bron die Kelly gebruikt is een lijst van acht granen in *Aislinge mac Con Glinne*, een twaalfde-eeuwse satire: *secal*, *serbán*, *máelán*, *rúadán*, *cruithnecht*, *éornae*, *fidbach*, en *corcae*. Hier lijkt de volgorde geen rol te spelen. Deze lijst bevestigt *secal*,

²³ Schrijver 2014: 83.

²⁴ Schrijver 2014: 83; McManus 1983: 28.

²⁵ McManus 1983.

²⁶ McManus 1983: 21, 60, 67.

²⁷ Kelly 2000: 219-228.

²⁸ Kelly 2000: 219; Binchy 1966.

²⁹ Kelly 2000: 219.

rúadán, *cruithnecht*, *éornae* en *corcae*, maar *suillech* komt hier niet voor. Nieuw zijn *serbán* ‘bittertje’ en *máelán* ‘kaaltje’, en Kelly neemt *fidbach* als latere spelling van *ibdach*.³⁰

In totaal wordt de Ierse graanterminologie in dit onderzoek dus gerepresenteerd door de negen woorden zojuist opgenoemd:

<i>cruithnecht</i> ‘gewone tarwe’	<i>éornae</i> ‘(zesrijige) gerst’	<i>máelán</i> ‘kale tarwesoort?’
<i>secal</i> ‘rogge’	<i>ibdach</i> ‘tweerijige gerst?’	<i>serbán</i> ‘zwarte haver?’
<i>suillech</i> ‘spelttarwe?’	<i>rúadán</i> ‘emmertarwe?’	<i>corcae</i> ‘haver’

Tijdens het onderzoek heb ik de *Dictionary of the Irish language* erop nageslagen om een breder beeld te krijgen van de precieze betekenis, spellingsvarianten en andere contexten waarin het woord voorkomt, alsmede de formele eigenschappen zoals stam en geslacht.

Kelly geeft enkele Welshe graantermen, maar voor een volledig beeld heb ik de woordenboeken *Y geiriadur mawr* en de *Geiriadur yr academi* (de online versie) gebruikt om de Welshe woorden voor tarwe, rogge, gerst en haver op te zoeken.³¹ Dit gaf uiteraard Modern Welshe woorden en om dat op te vangen heb ik de *Geiriadur Prifysgol Cymru* geraadpleegd voor de vroegste attestaties.³² Spelt (*gwenith yr Almaen* ‘Duitse tarwe’) bleek geen eigen term te hebben en gierst bleek een modern leenwoord te zijn.

In totaal wordt de Welshe graanterminologie in dit onderzoek gerepresenteerd door vier hoofdgranen:

<i>gwenith</i> ‘tarwe’	<i>rhyg</i> ‘rogge’	<i>haidd</i> ‘gerst’	<i>ceirch</i> ‘haver’
------------------------	---------------------	----------------------	-----------------------

Korte notitie wordt gemaakt van *miled* ‘gierst’ en *siprys* ‘mix van haver en gerst’.

Om naar de etymologie te zoeken maak ik in eerste instantie gebruik van Matasovi's *Etymological dictionary of Proto-Celtic* en Vendryès' *Lexique étymologique d'Irlandais ancien*³³. Aangezien niet alle onderzochte termen in deze werken behandeld worden heb ik dit aangevuld met uiteenlopende werken die onder de bronverantwoording besproken worden.

³⁰ Kelly 2000: 220.

³¹ Evans en Thomas 1989; Griffiths en Jones 1995.

³² Thomas *et al.* 1950-.

³³ Matasovi 2009; Vendryès *et al.* 1959-1987.

Van de Welshe termen worden tevens etymologieën gegeven in de *Geiriadur Prifysgol Cymru*.³⁴

Voor ieder woord zoek ik naar alle etymologische mogelijkheden die relevant zijn. Ik controleer of de etymologieën in combinatie met de klankwetten de juiste vormen opleveren – en dus of de etymologieën formeel mogelijk zijn – aan de hand van Schrijver³⁵, McCone³⁶ en Jackson³⁷. Zij gebruikten de Vergelijkende Methode om de klankwetten te formuleren; dit onderzoek gaat uit van de klankwetten en past ze toe om etymologieën te formuleren. Waar relevant geef ik eigen reconstructies naast de etymologieën van andere auteurs. Deze zijn veelal ontstaan door het omgekeerd toepassen van de klankwetten om fonologisch hypothetische Proto-Keltische vormen te verkrijgen en vervolgens het vergelijken en combineren met opvallend gelijkende woorden of reconstructies. Zo kwam ik via de klankwetten bijvoorbeeld voor *sullech* op een hypothetische vorm **soldik[a/ /o]*, dat na een vergelijking met het Germaanse **spold* bijgesteld kon worden met een **p* (die weg zou vallen) en het Keltisch suffix **-iko-*. Het identificeren van gelijkende woorden buiten mijn corpus heb ik te danken aan mijn begeleider Peter Schrijver, die suggesties gaf waar ik vervolgens onderzoek naar kon doen.

Voor ieder woord maak ik uiteindelijk een keuze tussen de etymologische mogelijkheden, als dat er meer dan één zijn. Dit gebeurt op basis van formele uitsluiting: als een etymologie in combinatie met de klankwetten niet de geattesteerde Oudierse of Middelwelshe vorm oplevert, is de etymologie onmogelijk.

Om te zien welke oorsprong de woorden hebben geef ik ze op basis van de gekozen etymologie twee classificaties. De ene classificatie vertelt in welk taalstadium het woord een graanbetekenis heeft gekregen. Het woordmateriaal is soms veel ouder en ook dat wordt geclassificeerd. De voorkomende categorieën voor beide zijn: *leenwoord*, *alleen Brits*, *alleen Iers*, *Indo-Europees*, en *NW-Europees substraat*. *Insulair Keltisch* bleek niet voor te komen als classificatie. Voor het woordmateriaal ga ik uit van de vroegste reconstructie; voor de graanbetekenis ga ik uit van het vroegste gemeenschappelijke stadium van de cognaten met

³⁴ Thomas *et al.* 1950-.

³⁵ Schrijver 1995; ongepubliceerde hand-outs en materiaal van de seminars Historische Taalkunde van het Iers en van het Welsh, respectievelijk 2012 en 2013.

³⁶ McCone 1996.

³⁷ Jackson 1994.

graanbetekenis. Een woord waarvan de graanbetekenis als “alleen Iers” geassocieerd wordt komt bijvoorbeeld niet in andere talen als graanterm voor en heeft vaak een karakteristiek Iers suffix. Tegelijk kan het wel Indo-Europese cognaten hebben met een andere betekenis, waardoor het woordmateriaal geassocieerd wordt als “Indo-Europees”. In het geval van “NW-Europees substraat” is de classificatie in eerste instantie voor het woordmateriaal, maar als alle vermeende cognaten van dezelfde wortel ook een graanbetekenis hebben wordt de graanbetekenis ook als substraat bestempeld. Leenwoorden uit bekende talen zijn goed te herkennen aan de gelijkenis die ze hebben met een woord uit een andere taal in vorm en betekenis, hoewel ook hier de klankwetten moeten kloppen. Van de leenwoorden uit dit onderzoek werd in de GPC en in LEIA aangegeven dat het om leenwoorden ging.

Bij iedere besproken graansoort zoals die door Kelly of de GPC aan een woord is gekoppeld geef ik een archeologische context. De vragen die ik daarbij stel zijn telkens dezelfde: “Wat zijn de relevante kenmerken van de soort?” (waarbij ontstaansgeschiedenis en de voorkeur voor klimaat en grondsoort het meest relevant zijn, aangezien dit informatie geeft over de mate van geschiktheid van de graansoort voor de eilanden), “Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Ierland/Wales?” en voor de Ierse woorden ook “Passen kenmerken van de soort bij de relatieve status van de naam?”. Voor de laatste vraag vergelijk ik, ter evaluatie van de identificatie, de kenmerken van de soort met de relatieve positie van de graanterm in de *Bretha Déin Chécht* lijst. De lijst geeft informatie over status en wordt nader besproken in de volgende paragraaf over bronverantwoording. Om deze archeologische vragen te beantwoorden gebruik ik Kelly en enkele encyclopedische werken die ik in de volgende paragraaf toelicht. Ter illustratie uit de archeologische praktijk betrek ik hierbij ook concrete aantallen en percentages van graanresten uit een overzichtsrapport van archeologisch onderzoek op vroegmiddeleeuwse Ierse vindplaatsen.

Er is al vrij uitgebreid gekeken naar de archeologie en de identificatie van de graantermen: Kelly's werk is er een goede synthese van. Ik kijk met name naar de etymologie. Hierbij gebruik ik de etymologische werken als basis, maar nog niet alle woorden hebben bevredigende oplossingen en dat is waar ik met dit onderzoek inzicht in hoop te geven.

Dit onderzoek verschilt van Kelly in de nadruk die ik leg op de historische taalkunde. Bovendien worden de graantermen als losse semantische groep bekeken. Deze beperking van het corpus biedt de kans het geheel in groot detail te bestuderen.

Verantwoording van de bronnen

In deze paragraaf zal ik per deelonderwerp mijn motivatie uiteenzetten voor de bronnen die ik gebruikt heb.

Als uitgangspunt voor dit onderzoek:

- Kellys *Early Irish farming*³⁸

Het standaardwerk voor alles wat met de geschiedenis van de Ierse landbouw te maken heeft. Kelly gaat uit van de informatie uit de Ierse wetteksten uit de zevende en de achtste eeuw en vergelijkt de wetten met andere Ierse en Latijnse teksten om een bijzonder volledig beeld te schetsen van de vroege Ierse landbouw. Voor dit onderzoek heb ik zijn hoofdstuk over granen als springplank gebruikt, maar ook de uiteenzetting over Ierse landbouw in het algemeen vormde een nuttige context om in mijn inleiding te verwerken.

Primaire bronnen van Ierse graanterminologie, via Kelly:

- *Bretha Déin Chécht*³⁹
- *Aislinge mac Con Glinne*⁴⁰

Bretha Déin Chécht, bron van zeven graantermen, is een achtste-eeuwse wettekst waarin vastgesteld wordt hoeveel compensatie een verwond persoon en zijn dokter moeten krijgen. De hoogte van de compensatie hangt af van de plaats, grootte en diepte van de wonde en van de status van de verwonde persoon. Dat is een ongebruikelijke context om een onderzoek naar graanterminologie mee te beginnen, maar in dit geval worden de wonden gemeten aan de hand van graankorrels en de persoonsstatus wordt gekoppeld aan een graansoort.⁴¹ De hoogste rang van de overkoning, bisschop en dichter (*do ollam rig 7 escop 7 do ollum filed*) krijgt de tarwekorrel (*grande crutnechtu*) toegewezen om mee te meten. Zo wordt de sociale ladder langs de zeven granen afgegaan tot de *bóaire* die de haverkorrel toegewezen krijgt, en daaronder nog twee andere rangen die met erwten (*ócaire*) en bonen (*fer midboth*) meten.⁴²

³⁸ Kelly 2000: 1-26, 219-228. Daarnaast wordt graanproductie en verwerking besproken in Kelly 2000: 229-248, 330-335, 480-484.

³⁹ Kelly 2000: 219; Binchy 1966.

⁴⁰ Kelly 2000: 220; Meyer 1892.

⁴¹ Volgens Binchy (1966: 9) is de graankorrel de kleinste meeteenheid in de Indo-Europese wereld.

⁴² Binchy 1966: 22-23, §2.

Er lijkt vooral met de graankorrels gemeten te worden bij wonden in het gezicht, in zowel de breedte als de diepte.⁴³ Hoewel beide auteurs zeggen dat dit vermoedelijk niet de letterlijke praktijk zal zijn geweest, neemt Binchy de relatieve grootte van de graankorrels serieuzer dan Kelly. De afmetingen van de moderne graankorrels, voor zover te identificeren, laten een regelmatige correspondentie zien: (1) tarwe 0,25 inch, (2) rogge 0,29 inch, (...) (6) gerst 0,33 inch, (7) haver 0,50 inch.⁴⁴ De drie overgebleven graansoorten zouden dan tussen de 0,29 en de 0,33 inch moeten vallen om dit beeld kloppend te houden. Voor Kelly is dat een reden om de grootte minder belangrijk te vinden en de volgorde van de graansoorten te interpreteren op het gebied van economische waarde en het prestige waarmee de graansoort aan de rang wordt gekoppeld.⁴⁵ In dit onderzoek ga ik in eerste instantie uit van Kelly's interpretatie. Het schetst echter een nuttige context om te bedenken dat de primaire bron de graankorrels beweert te gebruiken als meetinstrument, en de volgorde voor de auteur wellicht niet alleen afhing van prestige maar ook van de grootte van de graankorrel.

Aislinge mac Con Glinne, bron van acht graantermen waarvan er twee nieuw zijn ten opzichte van *Bretha Déin Chécht*, is een satirisch verhaal uit de vroege twaalfde eeuw waarin een vastende monnik over voedsel droomt. Het staat bekend om de genealogieën met absurde namen die afgeleid zijn van etenswaren en is een belangrijke bron voor termen die met melk en melkproducten te maken hebben.⁴⁶ De acht graantermen komen voor op regels 1182 en 1183 en maken onderdeel uit van de genezende behandeling die Mac Conglinne krijgt voor de demon die in zijn maag zit: hij moet acht koekjes eten van de acht verschillende granen.⁴⁷

Bronnen voor etymologieën:

- Matasovi's *Etymological dictionary of Proto-Celtic*⁴⁸
- Vendryès' *Lexique étymologique d'Irlandais ancien*⁴⁹
- *Geiriadur Prifysgol Cymru*⁵⁰
- Ó Briains 'Hibernica'⁵¹
- Rivet en Smiths *The place-names of Roman Britain*⁵²

⁴³ Binchy 1966: 26-31, §5-13. Er wordt onderscheid gemaakt tussen een wond van één korrel diep en twee korrels diep.

⁴⁴ Binchy 1966: 49, noot bij §2. De afmetingen liggen tussen de 6,35 en de 12,7 millimeter.

⁴⁵ Kelly 2000: 219; 219, noot 3.

⁴⁶ Kelly 2000: 14-15.

⁴⁷ Meyer 1892: 98.

⁴⁸ Matasovi 2009.

⁴⁹ Vendryès *et al.* 1959-1987.

⁵⁰ Thomas *et al.* 1950-.

⁵¹ Ó Briain 1923: 319.

⁵² Rivet en Smith 1979.

- O’Rahilly’s *Early Irish history and mythology*⁵³
- Schrijvers *Language contact and the origins of the Germanic languages*⁵⁴
- McManus’ ‘A chronology of the Latin loan-words in early Irish’⁵⁵

Van deze lijst vormen de eerste drie de voornaamste bronnen voor etymologieën. Matasovi en Vendryès zijn samen de twee grootste, gangbare en meest recente naslagwerken op het gebied van Keltische etymologische woordenboeken. Voor de Welshe woorden – die zij als het uitkomt in hun werken opnemen maar vanwege het overwegend Ierse uitgangspunt zeer onderbelicht blijven – zijn er de etymologieën uit de *Geiriadur Prifysgol Cymru*, welke bijzonder degelijk blijken te zijn.

De overige vijf heb ik geraadpleegd voor specifieke woorden. In het geval van Ó Briain, die *cruithnecht* en *tuirenn* behandelt, was dit een bron voor een gehele etymologie die niet in de andere bronnen stond. In het geval van Rivet en Smith (*ibdach*), O’Rahilly (*cruithnecht*) en Schrijver (*éornae*) ging het niet om de graantermen zelf maar om de reconstructie van stamnamen die ermee verbonden leken te zijn, waarvan ik een eigen etymologie heb afgeleid voor de desbetreffende graanterm. In het geval van McManus, ten slotte, ging het om zijn bespreking van *secal* als leenwoord en de onderbouwing daarvan met de verschillende lagen leenwoorden die in het Iers te vinden zijn.

Bronnen voor fonologische ontwikkelingen en klankwetten:

- Schrijvers *Studies in British Celtic historical phonology* en ongepubliceerde handouts⁵⁶
- McCone’s *Towards a relative chronology*⁵⁷
- Jackson’s *Language and history in early Britain*⁵⁸

Mijn bronnen voor de fonologische geschiedenis van het Iers en Welsh, waar ik de gevonden etymologieën aan heb getoetst of nieuwe etymologieën mee heb voorgesteld, zijn Schrijver, McCone en Jackson. Deze presenteren de meest recente overzichten van de meeste geïdentificeerde klankwetten die werkzaam waren tussen het Proto-Keltisch en het Iers of

⁵³ O’Rahilly 1957.

⁵⁴ Schrijver 2014.

⁵⁵ McManus 1983.

⁵⁶ Schrijver 1995; ongepubliceerde hand-outs en materiaal van de seminars Historische Taalkunde van het Iers en van het Welsh, respectievelijk 2012 en 2013.

⁵⁷ McCone 1996.

⁵⁸ Jackson 1994.

Welsh. Ik ben in eerste instantie uitgegaan van de overzichten van Schrijver en heb de andere auteurs erbij genomen wanneer ik meer duidelijkheid of specifieke uiteenzetting nodig had.

Bronnen voor de archeologische context:

- Kelly's *Early Irish farming*⁵⁹
- Mallory en Adams' *Encyclopedia of Indo-European culture*⁶⁰
- Kochs *Celtic culture: a historical encyclopedia*⁶¹
- Raftery's *Pagan Celtic Ireland*⁶²
- Mallory's *The origins of the Irish*⁶³
- McClatchies 'The plant remains from early medieval Ireland'⁶⁴

De secundaire bronnen die ik heb gebruikt om licht te werpen op de archeologische context van de graancultuur zijn gevarieerd. Opnieuw ben ik in eerste instantie uitgegaan van Kelly's bespreking van de graansoorten, en daarnaast heb ik de encyclopedieën *Encyclopedia of Indo-European culture* van J.P. Mallory en D. Q. Adams en *Celtic culture: a historical encyclopedia* van John Koch geconsulteerd bij relevante lemma's als "Agriculture in Celtic lands" en de afzonderlijke granen. De combinatie van de informatie uit deze drie werken geeft een achtergrond bij iedere besproken graansoort en vormt de basis voor de deelvragen die bij de identificatie daarvan gesteld worden. Voor een algemene indruk van vroege Ierse landbouw heb ik *Pagan Celtic Ireland* van Barry Raftery en *The origins of the Irish* van J.P. Mallory geraadpleegd. Vaak leende de concretere informatie uit de andere bronnen zich er meer toe om in mijn onderzoek verwerkt te worden, maar het zijn uitstekende werken om de context te begrijpen. Ook heb ik het onderzoeksrapport van een archeologisch onderzoek bekeken, geschreven door McClatchie, die onder andere inventariseerde welke graansoorten er aanwezig waren op 60 vindplaatsen verspreid over Ierland met in totaal 165 gebieden van activiteit. Het bouwt voort op en maakt gebruik van archeologisch onderzoek van bijvoorbeeld Monk, dat Kelly ook tot zijn beschikking had, maar is een recenter en groter overzichtswerk. Dit stelde me in staat om concrete cijfers en gegevens toe te voegen aan mijn bespreking, hoewel in het achterhoofd gehouden moet worden dat dit geenszins een volledig beeld beweert te geven en het slechts ter illustratie hier opgenomen is.

⁵⁹ Kelly 2000: 1-26, 219-228.

⁶⁰ Mallory en Adams 1997.

⁶¹ Koch 2006.

⁶² Raftery 1994.

⁶³ Mallory 2013.

⁶⁴ McClatchie 2011.

Opbouw van het werkstuk

Hiermee komt de *Inleiding* tot een einde. Het vervolg van dit werkstuk zal als volgt zijn opgebouwd. In het hoofdstuk *Onderzoeksresultaten* worden alle onderzochte woorden in hun eigen hoofdstukje apart behandeld aan de hand van hun formele eigenschappen, identificatie van graansoort, archeologisch bewijs voor die graansoort in het relevante gebied, relatieve status en ten slotte een bespreking van de mogelijke etymologische reconstructies. Hier wordt antwoord gegeven op alle relevante deelvragen op woordniveau. De onderzoeksresultaten worden afgesloten met een overzichtstabel met daarin alle onderzochte woorden, summier etymologieën en classificaties naar oorsprong. In het daaropvolgende hoofdstuk *Analyse* wordt dit overzicht besproken en de deelvragen behandeld in het volledige verband van alle onderzochte woorden. Hier worden de gevallen waar een gemeenschappelijke etymologie voor is behandeld, de classificatie van woorden naar oorsprong wordt weergegeven en de mogelijkheid van substraat wordt besproken. Ten slotte zal de *Conclusie* een taalkundig antwoord formuleren op de hoofdvraag aan de hand van de hoofdlijnen van al het besprokene.

Onderzoeksresultaten

<p>1. <i>Cruithnecht</i> ‘gewone tarwe’ en 2. <i>gwenith</i> ‘tarwe’ 3. <i>Tuirenn</i> ‘tarwe’ 4. <i>Suillech</i> ‘spelttarwe?’ 5. <i>Rúadán</i> ‘emmertarwe?’ 6. <i>Máelán</i> ‘een baardloze tarwesoort?’</p>	<p>9. <i>Éornae</i> ‘(zesrijige) gerst’ 10. <i>Ibdach</i> ‘tweerijige gerst?’ 11. <i>Heid</i> ‘gerst’</p>
<p>7. <i>Secal</i> ‘rogge’ 8. <i>Rhyg</i> ‘rogge’</p>	<p>12. <i>Corcae</i> ‘haver’ en 13. <i>ceirch</i> ‘haver’ 14. <i>Serbán</i> ‘zwarte haver?’</p>

De volgorde die ik hanteer is gebaseerd op de volgorde van de *Bretha Déin Chécht* lijst en gaat van hoge naar lage status, maar is niet geheel identiek. Met sommige namen heb ik geschoven om ze dichterbij de andere namen die subsoorten van dezelfde graansoort aanduiden te plaatsen, ten behoeve van het overzicht. Ook heb ik ervoor gekozen om termen die algemeen gebruikt werden eerder te behandelen dan hun specifiekere varianten, zodat ik de identificatie en de archeologische context op de algemene graansoort (bijvoorbeeld ‘gerst’) kon betrekken. Ierse en Welshe woorden voor dezelfde granen staan bij elkaar. In het geval van tarwe en haver heb ik de termen waarvan verwantschap vermoed werd zo dicht mogelijk bij elkaar behandeld. Waar relevant is de positie in de *Bretha Déin Chécht* lijst aangegeven bij *Formele eigenschappen: voorkomen*.

Het aantal Welshe woorden is aanzienlijk kleiner dan Ierse woorden. Dat is echter gezichtsbedrog, omdat het aantal graansoorten niet minder is. De Welshe subsoorten worden alleen niet met een eigen nieuwe naam aangeduid, maar met een vaak creatieve samenstelling van het woord dat de algemene graansoort aanduidt plus een adjectief. Sommige hiervan zijn opgenomen in de grijze cellen van de overzichtstabel aan het einde van de onderzoeksresultaten.

Tijdens het zoeken naar Welshe graantermen kwam ik ook *miled* (m.) ‘gierst’ en *siprys* (m.) ‘mix van haver en gerst’⁶⁵ tegen, welke niet opgenomen zijn in de lijst. Beide zijn namelijk latere leenwoorden uit het Engels: *millet* (n.) (eerste attestatie 1588⁶⁶) en *gibberish* (eerste attestatie 1722⁶⁷).

⁶⁵ Kelly 2000: 227.

⁶⁶ GPC s.v. *miled*.

⁶⁷ GPC s.v. *siprys* en *gibris*.

Cruithnecht (Iers)

Formele eigenschappen

-stam, vrouwelijk.

Voorkomen: lijst met graantermen in *Bretha Déin Chécht* (#1), *Aislinge mac Con Glinne*, *DIL* s.v. *cruthnecht*.

Voorgestelde cognaten: Welsh *gwenith* (m.), Bretons *gwinizh* (m.), Cornish *gwaneth* (collectief).⁶⁸

Identificatie

Welke graansoort geeft Kelly als identificatie van de naam?

‘Bread-wheat’ ofwel gewone tarwe: *Triticum aestivum*, subsoort *vulgare*.⁶⁹

Wat zijn de relevante kenmerken van de soort?

Gewone tarwe is wereldwijd één van de belangrijkste voedselgranen. De subsoort *vulgare* is ontstaan als kruising tussen *Triticum turgidum* (emmertarwe en durumtarwe) en de wilde grassoort *Aegilops squarrosa*, vermoedelijk in het 5e millennium voor Chr. in het gebied van de Caucasus en ten noorden van de Zwarte Zee. Tijdens het neolithicum heeft de gewone tarwe zich over Europa verspreid, waar het samen met gerst het meest wijdverspreide voedselgraan was. Gewone tarwe heeft meer zorg en een gelijkmatiger klimaat nodig dan gerst, maar is wel voedzamer en kan op meer manieren bereid worden. Daarom wordt het meestal beschreven als waardevol en het voedsel van de rijken. Sommige tarwesorten zoals emmer en spelt en ook gerst moeten gepeld worden (‘*hulled*’), maar de kale, ‘*naked*’ korrels van gewone tarwe kunnen gemakkelijk uit hun kaf gehaald worden bij het dorsen.⁷⁰

Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Ierland?

Op vindplaatsen van ongeveer 4000-3500 voor Chr. wordt tarwe voor het eerst gevonden.⁷¹ Het Ierse klimaat is niet direct geschikt om tarwe te verbouwen, dus hoewel het erg geprezen werd is het relatief minder verbouwd dan andere gewassen.⁷² Tarwe is nooit de dominante

⁶⁸ Matasovi 2009: 291; *LEIA* C-254-55 s.v. *cruithnecht*; *GPC* s.v. *gwenith*; DeLoof 2010 s.v. *gwinizh*;

⁶⁹ Kelly 2000: 220.

⁷⁰ Mallory en Adams 1997: “Agriculture” 7-8; “Wheat” 640.

⁷¹ Mallory en Adams 1997: “Wheat” 640.

⁷² Kelly 2000: 220-221.

graansoort op een vindplaats, maar komt wel op 65% van vindplaatsen voor en staat dan regelmatig op de tweede of derde plek naast gerst en haver.⁷³

Passen kenmerken van de soort bij de relatieve status van de naam?

Cruithnecht wordt de hoogste status toegekend van alle graansoorten die in *Bretha Déin Chécht* behandeld worden “vanwege zijn geringe grootte en zijn waardigheid”.⁷⁴ Kelly vult aan dat Saint Finnian volgens zijn heiligenleven op zondag geen gerstebrood eet, zoals op andere dagen, maar tarwebrood. Ook is tarwepap volgens de wetten voorbehouden aan een pleegkind van een koning, terwijl het pleegkind van een heer gerstepap krijgt. Een schoof tarwe is bovendien anderhalf keer zoveel waard als een schoof gerst en drie keer zoveel als een schoof haver.⁷⁵

Reconstructies

Op welke Proto-Keltische vormen kan de naam mogelijk teruggaan?

Mogelijkheden:

1. Compositum: *cruth* < **kwritus* ‘vorm’ + **nik^(w)to-* ‘gezift’⁷⁶
2. Abstract: **k^writen* ‘Cruithin (stamnaam)’ + *-akt* (abstract suffix)⁷⁷

Mogelijkheid 1:

Fonologie:

cruth (u, m.) ‘vorm’ = *kru* < **k^writus* (leniëring, u-infectie, delabialisering, apocope)⁷⁸
 + *necht* = *n’xt* < **n’ext* (schwa-reductie) < **n’exto* (apocope) < **n’ixto* (lowering) < **nixto*
 (eerste palatalisatie) < **nik^(w)to* (PC8⁷⁹)⁸⁰

Bespreking

In *cruithnecht* als ‘gewassen vorm’ wordt *necht* geïnterpreteerd als een adjectivisch gebruikt participium. Matasovi en Ó Briain koppelen het aan ‘ziften’, een verwante betekenis van het

⁷³ McClatchie 2011: 50-53.

⁷⁴ Kelly 2000: 219, noot 3.

⁷⁵ Kelly 2000: 219-220.

⁷⁶ Voorgesteld door Matasovi 2009: 291; Ó Briain 1923: 319; GPC; en de enige theorie die Vendryès (*LEIA* C-254-55 s.v. *cruithnecht*) niet onderuithaalt.

⁷⁷ Eigen etymologie op aanraden van Schrijver.

⁷⁸ McManus 1983: 47 noot 61.

⁷⁹ Dat wil zeggen, de klankwet welke als “PC8: **pt*, **kt*, **k^wt* > **xt*” is opgenomen in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

⁸⁰ Matasovi (2009: 291) reconstrueert **nixt-o-* ‘ziften’, Vendryès (*LEIA* C-254-55 s.v. *cruithnecht*) ziet als wortel **neik-* of **neig^(w)-*.

Proto-Keltische werkwoord **nixt-o-* dat in het Welsh als *nithio* ‘ziften’ voorkomt.⁸¹ Een vergelijkbaar werkwoord **nigw-o-* is in het Iers *nigid* ‘wassen’ geworden. Dit geeft enige graangerelateerde context aan de semantische elementen, maar nog altijd is de combinatie met *cruth* ‘vorm’ onverwacht, des te meer daar *cruth* een mannelijke u-stam is en het resulterende *cruithnecht* een vrouwelijke a-stam. Deze formele discrepantie weerlegt deze interpretatie. De Britse cognaten (Welsh *gwenith*, Bretons *gwinizh*, Cornish *gwaneth*) lijken alleen voor het laatste deel van het compositum te rijmen met *cruithnecht*. Hiervoor verwijs ik naar mijn latere bespreking van *gwenith*.

Mogelijkheid 2:

Fonologie:

cruithen (o, m.) ‘Cruithin (stamnaam)’ = *kru* ’ *n* < **k^writen* ⁸² (leniëring, u-infectie, delabialisering, apocope, schwa-reductie)

+ *-echt* (abstract suffix) = - *xt* < **-akt* (PC8⁸³, apocope, schwa-reductie)

cruithnecht < ***kru* ’ *n- xt* (syncope van hypothetische Oudierse formatie)

Bespreking

Deze mogelijkheid leest *-echt* als het suffix dat zelfstandige naamwoorden abstract maakt, welke teruggaat op een Proto-Keltisch **-akt*. Dit suffix maakt vrouwelijke -stammen van de resulterende abstracten, zoals ook hier.⁸⁴ DIL vertaalt *Cruithen* met “Pict”⁸⁵, hetgeen de modernere identificatie is die aan deze naam wordt verbonden. In de vroege middeleeuwen woonden er echter ook in het noorden van Ierland stammen die zichzelf identificeerden met de *Cruithin*, waarvan de *Dál nAraidi* het belangrijkste waren. Zij zagen zichzelf en hun voorouders vermoedelijk als de eerste golf Keltische kolonisten van Ierland en Schotland en dus de oudste groep Ierse bewoners.⁸⁶ De naam is via het Britse *Priten* cognaat met het Welshe *Prydyn*, *Prydain*, het Latijnse *Britannia* en het Engelse *Britain*.⁸⁷ De *Cruithin* hebben hun identiteit het best bewaard in het noorden van Ierland en in Schotland, waar de naam

⁸¹ Matasovi 2009: 291; Ó Briain 1923: 319. Matasovi geeft alleen Britse werkwoorden die van **nixt-o-* ‘ziften’ komen.

⁸² LEIA C-254 s.v. *Cruithin*.

⁸³ Dat wil zeggen, de klankwet welke als “PC8: **pt*, **kt*, **k^wt* > **xt*” is opgenomen in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

⁸⁴ GOI paragraaf 260.

⁸⁵ DIL s.v. *Cruithen*.

⁸⁶ O’Rahilly 1957: 341-342.

⁸⁷ O’Rahilly 1957: 15-16; 341.

uiteindelijk is blijven plakken. Het verdwijnen van de naam *Cruithin* uit Ierland is volgens O’Rahilly te danken aan de nieuwe genealogische doctrine uit het einde van de achtste eeuw, die de Ierse *Cruithin* als *Goidels* gaat zien. De naam *Cruithin* verliest dan zijn overkoepelende betekenis en krijgt de specifieke betekenis van de bewoners van Schotland.⁸⁸

De associatie tussen tarwe en Schotland is echter moeilijk hard te maken in dit stadium. In Schotland wordt – net als in Ierland – al heel lang tarwe verbouwd, maar gerst is voornamelijk in het ruige noorden het belangrijkste voedselgraan.⁸⁹ Het lijkt onwaarschijnlijk dat juist de graansoort die het meest gevoelig is voor ruige klimaten via Schotland in Ierland terecht is gekomen. Het is daarom, ondanks de onzekerheid die daaraan kleeft, wellicht een meer vruchtbare keuze om te kijken naar de *Cruithin* stammen in het noorden van Ierland. Hun status als “eerste” bewoners van het eiland zou een link kunnen zijn met de hoge status van de tarwe als *cruithnecht*.

Conclusie

Voor *cruithnecht* valt de eerste etymologie (**kwritus* ‘vorm’ + **nik*^(w)*to-* ‘gezift’) af vanwege de formele bezwaren. De connectie met Welsh *gwenith* is niet hard te maken. De formatie met *Cruithin* blijft dan over, hetgeen niet geheel ondenkbaar is. In dat geval kan het geclassificeerd worden als “alleen Iers” vanwege het suffix. Het woordmateriaal (de stamnaam) stamt waarschijnlijk van voor de komst van Keltisch naar de eilanden en komt in beide Insulair Keltische takken voor, maar de graanbetekenis is vermoedelijk pas in het Oudiers ontstaan.

⁸⁸ O’Rahilly 1957: 344.

⁸⁹ Koch 2006: “Agriculture in Scotland” 25-27; “Picts” 1446-1448.

Gwenith (Welsh)

Formele eigenschappen

mannelijk.

Vroegste attestatie: *gueinth* [sic] (9^e eeuw, Nennius) en *guenith* (12^e/13^e eeuw)⁹⁰

Voorgestelde cognaten: Iers *cruithnecht* (f.), Bretons *gwinizh* (m.), Cornish *gwaneth* (collectief).⁹¹

Identificatie

Welke graansoort geeft de Geiriadur Prifysgol Cymru als identificatie van de naam?

Tarwe.

Wat zijn de belangrijke kenmerken van de soort?

Voor een uitgebreide bespreking van tarwe verwijs ik in het bijzonder naar de bespreking onder *cruithnecht* ‘gewone tarwe’ en tevens naar de besprekingen van *suillech* ‘spelttarwe?’, *rúadán* ‘emmertarwe?’ en *maelán* ‘baardloze tarwesoort’. Hier zal ik volstaan met de korte samenvattende opmerking dat tarwe het voedselgraan is met de hoogste status vanwege de voedzame producten die ervan gemaakt worden.

Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Wales?

Net als in Ierland wordt tarwe in Wales al lange tijd verbouwd als prestigieus voedselgraan, wat echter wel betekent dat het in mindere mate voorkomt dan de voedselgranen die het merendeel van de bevolking voedden. Tussen 1066 en 1300 werd tarwe verbouwd in de winter en kwam het vooral in zuid Wales en in de Engelse grensstreek voor. Daarna was het één van de granen die verbouwd werden rond stedelijke centra.⁹²

Reconstructies

Op welke Proto-Keltische vormen kan de naam mogelijk teruggaan?

Mogelijkheden:

1. Compositum: **uind* ‘wit’ + **nik^wt* - ‘gezift’⁹³
2. Participium: **wo-nikto-* ‘gezift’⁹⁴

⁹⁰ GPC s.v. *gwenith*.

⁹¹ Matasovi 2009: 291; *LEIA* C-254-55 s.v. *cruithnecht*; GPC s.v. *gwenith*; DeLoof 2010 s.v. *gwinizh*.

⁹² Koch 2006: “Agriculture in Celtic lands: Wales” 28-30.

⁹³ Matasovi 2009: 291; *LEIA* C-254-55 s.v. *cruithnecht*.

Mogelijkheid 1:**Fonologie:**

gwenn < **uind* (a-affectie, apocope, *w*->*gw*-⁹⁵, nasalisatie)

+ *nith* = *ni* < **n* (nieuw klinkersysteem) < **n t* (spirantisatie) < **niit* (apocope) < **nixt* (B38⁹⁶) < **nik*(^w)*t* (PC9⁹⁷)

Bespreking

Deze etymologie vindt ingang in zowel Vendryès als Matasovi .⁹⁸ Desondanks zijn er problemen mee.

De etymologie is hun poging om de Britse vormen, die onderling acceptabel genoeg op elkaar lijken, te verbinden met de Ierse vorm *cruithnecht* door de woorden in twee delen te hakken en de *nith/necht* delen een gezamenlijke etymologie mee te geven. Het is echter de vraag of dat terecht is, zoals we al vanuit het Iers hebben bekeken onder *cruithnecht*. De etymologie lijkt beter bij het Welsh dan bij het Iers te passen vanwege het *nith* gedeelte dat verbonden wordt met het Welshe werkwoord *nithiaw/nithio* ‘wannen, ziften’ dat ook in het Bretons voorkomt als *nizañ* ‘wannen’.⁹⁹

Het geslachtsprobleem wordt in het Welsh omgedraaid: *gwenith* is mannelijk, maar *gwenn* < **uind* is de vrouwelijke vorm. Het neemt dan ook een vrouwelijk participium en zou een vrouwelijk woord moeten opleveren.

Volgens Vendryès wordt de geminaat in *gwenn* gereduceerd vanwege de pretonische positie die het in het compositum krijgt. Zelfs met een enkele *n* in *gwen* houden we echter nog steeds twee *n*-en over die op elkaar zouden botsen in het hypothetische compositum. Deze *-nn-* kan onmogelijk een enkele *n* worden, die we niettemin vinden in alle Britse cognaten. Deze formele bezwaren maken dat deze etymologie ook voor het Brits onmogelijk wordt.

⁹⁴ GPC s.v. *gwenith*.

⁹⁵ De ongelenierde *w* aan het begin van een woord geeft *gw*, zoals opgenomen in B44 in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde handout).

⁹⁶ Dat wil zeggen, de klankwet welke als “B38: rise of new diphthongs: (...) **xt* > **it* (NB: **ii* > *)” is opgenomen in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

⁹⁷ Dat wil zeggen, de klankwet welke als “PC9: **pt*, **kt*, **k^wt* > **xt*” is opgenomen in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

⁹⁸ Matasovi 2009: 291; *LEIA* C-254-55 s.v. *cruithnecht*.

⁹⁹ GPC s.v. *gwenith*; GPC s.v. *nithiaf*, *nithaf*; DeLoof 2010 s.v. *nizañ*.

Mogelijkheid 2:

Fonologie:

gwenith = *gw ni* < **gwön* (nieuw klinkersysteem) < **gwön t* (spirantisatie) < **wön t* (*w* > *gw*-¹⁰⁰) < **won t* (interne i-affectie) < **woniito* (apocope) < **wonixto* (B38¹⁰¹) < **wo-nik*(^w)*to* (PC9¹⁰²)

Bespreking

Deze etymologie wordt genoemd in de GPC en geeft een regelmatige reflex in het Welsh.¹⁰³

Het laatste deel komt van dezelfde stam als **nik*(^w)*t* - uit de vorige etymologie, maar dit is een samengesteld werkwoord met een preverbium *wo-*: het gehele werkwoord zou er uitzien als **wo-nig*(*w*)- en we nemen de participiumvorm **wo-nixto-* om *gwenith* van af te leiden.

Volgens Matasovi komt **-nixto-* van de Proto-Indo-Europese vorm **nig*^w*to-* ‘gewassen’, een participium van de PIE wortel **neyg*^w-.¹⁰⁴ Op aanraden van Schrijver heb ik gekeken of er een Oudierse reflex van **wo-nixto-* bestaat, welke er inderdaad is en er uit zou zien als *fuinecht*.

Deze vorm komt voor als een participium van *fo-nig* ‘wassen’, hoewel de DIL hier vraagtekens bij plaatst.¹⁰⁵ De betekenis ‘gezift’ past semantisch bij een graansoort die makkelijk gedorst wordt en zonder veel moeite kale, gladde korrels geeft.

Conclusie

Ook voor *gwenith* valt de eerste etymologie (**uind* ‘wit’ + **nik*(^w)*t* - ‘gezift’) af vanwege de formele bezwaren. De connectie met Iers *cruithnecht* is van twee kanten van de baan. De alternatieve etymologie **wo-nikto-* past een stuk beter omdat het semantisch logisch is en formeel mogelijk. De graanbetekenis kan daarmee geïdentificeerd worden als “alleen Brits”. De graanbetekenis is gedeeld met de Britse cognaten en daarmee uit de Proto-Britse periode. Het woordmateriaal is “Indo-Europees” vanwege de PIE reconstructie van het Insulair Keltische werkwoord, maar als er een Ierse graanequivalent heeft bestaan is daar geen spoor van te bekennen.

¹⁰⁰ De ongenieerde *w* aan het begin van een woord geeft *gw*, zoals opgenomen in B44 in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde handout).

¹⁰¹ Dat wil zeggen, de klankwet welke als “B38: rise of new diphthongs: (...) **xt* > **it* (NB: **ii* > *)” is opgenomen in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

¹⁰² Dat wil zeggen, de klankwet welke als “PC9: **pt*, **kt*, **k*^w*t* > **xt*” is opgenomen in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

¹⁰³ GPC s.v. *gwenith*.

¹⁰⁴ Matasovi 2009: 292.

¹⁰⁵ DIL s.v. *fuinecht*, *fuinechta* en *fo-nig*.

Tuirenn (Iers)

Formele eigenschappen

-stam, vrouwelijk.

Voorkomen: *DIL* s.v. *tuirenn*. Wordt vaak gespeld met *-nd*.

Voorgestelde cognaten: Latijn *triticum* (via de PIE wortel).

Identificatie

Welke graansoort geeft Kelly als identificatie van de naam?

Kelly ziet *tuirenn* als een algemene maar minder gebruikelijke term voor tarwe (*Triticum aestivum*).¹⁰⁶

Voor de archeologische context van tarwe in Ierland verwijs ik naar de bespreking onder *cruithnecht*.

Reconstructies

Op welke Proto-Keltische vormen kan de naam mogelijk teruggaan?

Mogelijkheden:

1. Samenstelling: **to-* + **rindis* ‘punt’,¹⁰⁷
2. **tor n* < PIE wortel **terH-* ‘doorboren, prikken’,¹⁰⁸

In Matasovi (2009) komt *tuirenn* niet voor.

Mogelijkheid 1:

Fonologie:

Tuirenn = *tur' nd* < **tur' end* (schwa-reductie) < **tur' endis* (apocope) < **tur' indis* (lowering) < **tor' indis* (raising) < **to-rindis* (eerste palatalisatie)

Bespreking

Vendryes geeft deze etymologie, maar er zijn enkele problemen mee. Om te beginnen is **to-* een preverbaal partikel dat niet voor een zelfstandig naamwoord zoals *rind* ‘punt’ zou komen te staan. Ik reconstrueer het *rind* van Vendryès als **rindis* omdat het een mannelijke i-stam

¹⁰⁶ Kelly 2000: 221.

¹⁰⁷ Voorgesteld door Vendryes: *LEIA* T-174 s.v. 1 *tuirenn*.

¹⁰⁸ Voorgesteld door Ó Briain 1923: 319.

is.¹⁰⁹ Dit klopt echter niet met de -stam die *tuirenn* is. Semantisch past ‘punt’ prima bij graansoorten in het algemeen vanwege de vorm van de aren en het prikkelige kaf, hoewel tarwe niet puntiger is dan de andere soorten. Bovendien heeft tarwe juist relatief weinig kafnaalden, afhankelijk van het ras.

Mogelijkheid 2:

Fonologie:

Tuirenn = *tur' nn* < **tur'inn* (schwa-reductie) < **tur'in* (McNeills Law¹¹⁰) < **tur'in* (apocope) < **tur' n* (PI8¹¹¹) < **tor' n* (raising) < **tor n* (eerste palatalisatie)

Bespreking

Volgens Ó Briain komt **tor n* van de PIE wortel **terH-* ‘doorboren, prikken’¹¹², die hij ook terugziet in de Latijnse woorden *tr vi-*, *tr tus* (van het werkwoord *tero*, ‘wrijven, gladmaken’ en ook wel ‘dorsen’) en *tr ticum* dat nu de Latijnse soort aanduiding is voor alle tarwesoorten. Semantisch past ‘dorsen’ of ‘gladgemaakt’ bij het gladde, makkelijk gedorste tarwe.

De lange *van* Ó Briain kan verklaard worden met PI8 dat onbeklemtoonde klinkers verkort. Ó Briain kiest voor een enkele *n* in zijn reconstructie, die via McNeills Law gegemineerd kan worden. Een andere mogelijkheid voor een dubbele *nn* om te ontstaan is uit vormen als **tor ndn* of **tor sn*¹¹³, waarbij die eerste aan Vendryès’ etymologie doet denken.

Conclusie

Voor *tuirenn* valt de etymologie **to-* + **rindis* ‘punt’ vanwege de formele bezwaren af. De etymologie **tor n* past beter in fonologie en semantiek. Daarmee kunnen we dit woord classificeren als “Indo-Europees”. De graanbetekenis is niet zo oud als het Proto-Indo-Europees, maar komt wel terug in de Latijnse cognaten van die wortel, met name ‘dorsen’ en *triticum* ‘tarwe’.

¹⁰⁹ *DIL* s.v. 1 *rind*. Matasovi (2009: 309) heeft **rendis* voor Oudiers *rind*, maar deze **e* blokkeert raising van de **o* in dit specifieke geval.

¹¹⁰ -RVR- > -RVRR- als V= kort en onbeklemtoond (*GOI* §140).

¹¹¹ Dat wil zeggen, de klankwet welke als “PI8: *V: > short *V except in stressed (=first) syllables, and in unstressed final syllables ending in C” is opgenomen in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

¹¹² Ó Briain schrijft dit als **terei-* (Ó Briain 1923: 319), waarvan Schrijver mij vertelt dat dit een tegenwoordig ongebruikelijke manier is om de PIE wortel aan te geven.

¹¹³ Via de klankwet die geminate doet ontstaan, welke als “PC9: rise of geminate consonants” is opgenomen in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

Suillech (Iers)

Formele eigenschappen

o-stam, mannelijk of onzijdig. Spellingsvarianten geven ook vormen met *-gh*.¹¹⁴

Voorkomen: lijst met graantermen in *Bretha Déin Chécht* (#3), *O'Davorens glossary*, *DIL* s.v. *suillech*.

Voorgestelde cognaten: door de literatuur geen. Door de nieuwe reconstructie van dit onderzoek onder andere: Nederlands *spelt*, Duits *Spelz*, *spalten* ‘splijten’, Engels *spelt*, Latijn *spelta*.

Identificatie

Welke graansoort geeft Kelly als identificatie van de naam?

“Spelttarwe (*Triticum aestivum*, subsoort *spelta*)?”¹¹⁵

In *Bretha Déin Chécht* wordt *suillech* geglost met *éornae* ‘gerst’, net als in *O'Davorens glossary* waar het *éorna cethardruimnech* ‘vierrijige gerst’ genoemd wordt. Gearóid Mac Niocaill geeft echter de suggestie dat het woord geleend is van het Latijnse *siligo*, wat Kelly waarschijnlijker noemt. Kelly volgt Regina Sexton in de uiteindelijke voorzichtige identificatie met *spelt* (*Triticum aestivum*, subsoort *spelta*). Andere mogelijke tarwesoorten die in het profiel zouden passen zijn emmer (*Triticum turgidum*, subsoort *dicoccum*) en rivet tarwe (*Triticum turgidum*, subsoort *turgidum*).¹¹⁶ Als we emmertarwe nodig hebben als identificatie van *riúadán* wordt de link met *suillech* minder waarschijnlijk aangezien beiden in de *Bretha Déin Chécht* lijst voorkomen.

Wat zijn de relevante kenmerken van de soort?

Voor een bespreking van vierrijige gerst verwijs ik naar de discussie onder *éornae* ‘(zesrijige) gerst’ verderop in dit werkstuk.

Siligo is een wintertarwesoort, steviger dan gewone tarwe. In insulair Latijnse bronnen wordt het gezien als minder hoogstaand dan *triticum* (gewone tarwe) maar wel prijst men het om de mooie broden die ermee gebakken worden.¹¹⁷

Voor het ontstaan van *spelt* als subsoort van tarwe, zie ook de bespreking onder *cruithnecht* ‘gewone tarwe’, dat een zeer vergelijkbare ontwikkeling doormaakte.

¹¹⁴ *DIL* s.v. *suillech*.

¹¹⁵ Kelly 2000: 222-223.

¹¹⁶ Kelly 2000: 222-223.

¹¹⁷ Kelly 2000: 222-223.

Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Ierland?

Het Latijnse *siligo* is niet direct hetzelfde als spelt, maar Kelly volgt de redenering dat het woord geleend is om te gebruiken voor een andere tarwesoort die al in Ierland voorkwam met ongeveer dezelfde status die *siligo* had in de Latijnse wereld.¹¹⁸ Spelt is echter een zeer kleine en onzekere speler in het archeologische bewijs van vroeg Ierland. McClatchie vindt slechts op één van haar vroege Ierse vindplaatsen enkele speltkorrels, in Co. Meath.¹¹⁹

Passen kenmerken van de soort bij de relatieve status van de naam?

Suillech krijgt een belangrijke derde plaats in de *Bretha Déin Chécht* lijst, maar komt niet voor in *Aislinge mac Con Glinne*. Kelly en Sexton kiezen voor spelt als identificatie omdat de tarwesoort hoger wordt ingeschat dan de gerstsoorten die erop volgen. In vergelijking met emmertarwe bevat spelttarwe veel glutenvormende proteïnen, wat zorgt voor een fijner brood van licht gewicht.¹²⁰ Dit zou de positie van *suillech* tussen het belangrijke *cruithnecht* en het zwaardere *rúadán* verklaren, mits de identificaties kloppen.

De identificatie ‘vierrijige gerst’ past minder goed in de volgorde van hoge status naar lage status. De tweerijige gerst wordt namelijk pas later genoemd, terwijl die uit de archeologische context en in de Modern Welshe graantermen juist meer gezien wordt als de geprezen variant.¹²¹

Reconstructies

Op welke Proto-Keltische of geleende vormen kan de naam mogelijk teruggaan?

Mogelijkheden:

1. Latijn *siligo*¹²²
2. **spold-ikos* ‘spleijt-achtige’¹²³

Zowel in Matasovi (2009) als in *LEIA* komt *suillech* niet voor.

¹¹⁸ Kelly 2000: 222-223.

¹¹⁹ McClatchie 2011: P118-P119.

¹²⁰ Kelly 2000: 223. Zie ook de discussie onder *rúadán* ‘emmertarwe?’ verderop in dit werkstuk.

¹²¹ Kelly 2000: 226. Zie ook de discussie onder *éornae* ‘(zesrijige) gerst’ verderop in dit werkstuk.

¹²² Geopperd door Gearóid Mac Niocaill. Hij wordt geciteerd door Binchy (1966: 48, noot bij §2).

¹²³ Eigen etymologie op aanraden van Schrijver.

Mogelijkheid 1:**Fonologie:**

†*s'il' x* < **s'il' g* (niet palataal na onbeklemtoonde lettergreep) < **s'il'ego* (apocope) < **s'il'igo* (lowering) < **siligo* (eerste palatalisatie) = Latijn *siligo*

Bespreking

Zoals Kelly ook opmerkt, komt deze etymologie in formele problemen.¹²⁴ De *-u-* en dubbele *-ll-* blijven onverklaard en de Oudierse vorm zou moeten uitkomen op †*silech*.

Kelly en ook Binchy kiezen er toch voor om de identificatie door te zetten en er hun redenties aan op te hangen, hetgeen niet zonder gevolgen is. De identificatie komt op losse schroeven te staan zodra de formele problemen serieus genomen worden.

Mogelijkheid 2:**Fonologie:**

sullech = *sull' x* < **sull'ex* (schwa-reductie) < **sull'exoh* (apocope) < **sull'ixoh* (lowering) < **soll'ixoh* (raising) < **sollixoh* (eerste palatalisatie) < **s ollixoh* (PC13¹²⁵) < **spollixoh* (PC12¹²⁶) < **spollikos* (lenitie) < **spoldikos* (PC9¹²⁷)

Bespreking

Dit is een eigen reconstructie, ontstaan in overleg met Schrijver. Fonologisch is de reconstructie geheel plausibel. Toevallig genoeg lijkt deze alternatieve reconstructie de identificatie met spelttarwe juist te bevestigen, aangezien de stam **spold* uit deze lezing verwant is met onder andere het Nederlandse 'spelt', van pre-Germaans **speld-*. Het Indo-Europese **spold-* heeft klinkerwisseling, waardoor de stam zowel vormen met een **e* als vormen met een **o* geeft. Het suffix **-iko-* is een Keltisch adjectivisch suffix dat in het Oudiers veelvuldig voorkomt als *-ech*.

¹²⁴ Kelly 2000: 222, noot 21.

¹²⁵ Dat wil zeggen, de klankwet waarmee het verlies van **p* () na een **s* is uitgedrukt in Schrijver's relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

¹²⁶ Dat wil zeggen, de klankwet waarmee het verworden van **p* tot een fricatief is uitgedrukt in Schrijver's relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

¹²⁷ Dat wil zeggen, de klankwet welke als "PC9: rise of geminate consonants (...) **ld*, **ln*, **ls* > **ll*" is opgenomen in Schrijver's relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

Conclusie

Voor *suillech* is, vanwege de formele problemen met *siligo*, de etymologie **spold-iko-* het meest passend. Het woord heeft in dat geval Indo-Europese cognaten en kan daarom geassocieerd worden als teruggaand op een Indo-Europese wortel. De betekenis van de cognaten is ook graangerelateerd en zelfs gelijk aan de tentatieve identificatie waar Kelly en anderen vanwege hun vergelijking met *siligo* via een andere weg op uit kwamen.

Rúadán (Iers)

Formele eigenschappen

o-stam, mannelijk.

Voorkomen: lijst met graantermen in *Bretha Déin Chécht* (#5), *Aislinge mac Con Glinne*, *O'Davorens glossary*, *DIL* s.v. *rúadán*.

Voorgestelde cognaten: geen.

Identificatie

Welke graansoort geeft Kelly als identificatie van de naam?

“Emmertarwe (*Triticum turgidum*, subsoort *dicoccum*)?”¹²⁸

Wat zijn de relevante kenmerken van de soort?

Voor een algemene bespreking van tarwe verwijs ik naar de bespreking onder *cruithnecht* ‘gewone tarwe’.

Het bijzondere van emmertarwe is dat het een rode gloed over de stengel heeft, hetgeen voor Kelly reden is om het de voorkeur te geven als identificatie van *rúadán* ‘roodje’, bovendien door de glossator uitgelegd als *cruithnecht rúad* ‘rode tarwe’.¹²⁹ Emmertarwe is een zogenoemde ‘hulled’ variant.¹³⁰

Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Ierland?

Specifiek emmertarwe is vaak moeilijk om te identificeren aangezien daar het kaf voor nodig is, dat niet altijd aanwezig is.¹³¹ In de inventarisatie van McClatchie is het op zes (van de zestig) vindplaatsen duidelijk genoeg geïdentificeerd om het in de rapporten als emmertarwe op te nemen, in overigens kleine hoeveelheden.¹³²

Passen kenmerken van de soort bij de relatieve status van de naam?

Kely haalt een opmerking van Sexton aan waarin zij stelt dat dat meel van emmertarwe een vrij zwaar brood produceert, hetgeen de relatief lage positie van *rúadán* onder de andere tarwesoorten in de *Bretha Déin Chécht* lijst zou verklaren.¹³³

¹²⁸ Kelly 2000: 224-225.

¹²⁹ Kelly 2000: 224-225.

¹³⁰ McClatchie 2011: 51.

¹³¹ McClatchie 2011: 51.

¹³² McClatchie 2011: P61, P72, P103, P118-119, P145-146, P205.

¹³³ Kelly 2000: 225.

Reconstructies

Waar is de naam uit opgebouwd?

Mogelijkheden:

1. *rúad* ‘rood’ + *-án* ‘verkleinwoordsuitgang’¹³⁴

In Matasovi (2009) komt *rúadán* niet voor.

Bespreking

Zoals Vendryès laat zien bestaat *rúadán* uit de productieve combinatie van een bijvoeglijk naamwoord en een uitgang die daar een verkleinwoordje van maakt. De reconstructie is dus eenvoudig en gaat niet ver terug. Het is wel semantisch nuttig om de eigenschap ‘rood’ te gebruiken bij de identificatie van deze graansoort.

Conclusie

Rúadán kan geassocieerd worden als “alleen Iers”. Het woordmateriaal (*rúad*) is Indo-Europees, maar de graanbetekenis is pas later ontstaan toen het woord gevormd werd met het productieve Oudierse suffix.

¹³⁴ LEIA R-47 s.v. *rúad* en *rúadán*.

Máelán (Iers)

Formele eigenschappen

Stamklasse en geslacht onbekend.

Voorkomen: enkel in *Aislinge mac Con Glinne*, *DIL* s.v. *maelán*. Vaker als samenstelling in *máelán muilche* ‘wilde haver (onkruid)’.¹³⁵

Voorgestelde cognaten: geen.

Identificatie

Welke graansoort geeft Kelly als identificatie van de naam?

Kelly kan het niet verder terugbrengen dan “een baardloze graansoort, wellicht een tarwesoort” (subsoort van *Triticum aestivum* of *Triticum turgidum*).¹³⁶

Wat zijn de relevante kenmerken van de soort?

Voor een algemene bespreking van tarwe verwijs ik naar de bespreking onder *cruithnecht* ‘gewone tarwe’.

Het karakteristieke van een “baardloze” tarwesoort is dat er geen lange kafnaald op iedere graankorrel zit. Kelly komt op een tarwesoort omdat tarwe de enige graansoort is die naaldloze variëteiten heeft. Hij haalt Meyer aan die *máelán* probeerde te verklaren als gerst, maar daar naar Kelly’s mening niet overtuigend in is omdat gerst altijd kafnaalden heeft.¹³⁷

Passen kenmerken van de soort bij de relatieve status van de naam?

Het niet voorkomen van *máelán* in de *Bretha Déin Chécht* lijst zou te verklaren kunnen zijn als het een te brede en algemene term is voor het gebruik van dit document.

Kelly probeert *máelán* te koppelen aan *máelchruithnecht* ‘kale tarwe’ dat in glossen genoemd wordt, maar oppert dat het waarschijnlijk niet dezelfde kunnen zijn omdat *rúadán* en *máelán* beide apart voorkomen in *Aislinge mac Con Glinne* en de *Bretha Déin Chécht* glossator *rúadán* uitlegt met *máelchruithnecht*.¹³⁸

Het enige statusgerelateerde wat we uit de naam kunnen opmaken is dat het vermoedelijk een graansoort was van vrij hoge status, gezien de hoge status van tarwe en makkelijk te dorsen graansoorten.

¹³⁵ Kelly 2000: 228, 234.

¹³⁶ Kelly 2000: 228.

¹³⁷ Kelly 2000: 228.

¹³⁸ Kelly 2000: 228.

Reconstructies

Waar is de naam uit opgebouwd?

Mogelijkheden:

1. *máel* ‘kaal’ + *-án* ‘verkleinwoordsuitgang’,¹³⁹

Bespreking

De opbouw van *máelán* is doorzichtig: het is simpelweg een bijvoeglijk naamwoord met een uitgang die er een verkleinwoord van maakt. Het woord komt zowel in Matasovi als Vendryès niet voor. Het enige relevante wat er uit gedestilleerd kan worden is de semantische opmerking dat de graansoort vermoedelijk niet ‘*hulled*’ was of weinig kafnaalden had en daarom als kaal werd gezien.

Conclusie

Máelán kan geassocieerd worden als “alleen Iers”. Het woordmateriaal (*máel*) kan verbonden worden aan Germaanse woorden waarvan Matasovi een substraatgeschiedenis vermoedt van voor het Indo-Europees.¹⁴⁰ De graanbetekenis is echter pas later ontstaan toen het woord gevormd werd met het productieve Oudierse suffix.

¹³⁹ Kelly 2000: 228; Matasovi 2009: 260 s.v. **maylo-*; LEIA M-6-7 s.v. *mael*.

¹⁴⁰ Matasovi 2009: 260 s.v. **maylo-*.

Secal (Iers)

Formele eigenschappen

o-stam, mannelijk.

Voorkomen: lijst met graantermen in *Bretha Déin Chécht* (#2), *Aislinge mac Con Glinne*, *DIL* s.v. *secal*.

Voorgestelde cognaten: Bretons *segal* (m.), Cornish *sugal* (collectief, singulatief *sugalen* vrl.) met betekenis ‘rogge’.

Identificatie

Welke graansoort geeft Kelly als identificatie van de naam?

Rogge (*Secale cereale*).¹⁴¹

Wat zijn de relevante kenmerken van de soort?

Rogge is een bijzonder winterharde graansoort. In het noorden van Europa, waar de grond zanderig is en de winter koud, wordt het daarom speciaal gewaardeerd. Voor lange tijd echter was rogge slechts het meest prominente onkruid in de tarwe- en gerstevelden. De eerste bewijzen voor gecultiveerde rogge worden gevonden in Turkije van ongeveer 3000 voor Chr. Daarna nemen de bewijzen ook in centraal en noordelijk Europa toe: rond 1500 voor Chr. werd het verbouwd in het huidige Tsjechië en Slowakije.¹⁴²

Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Ierland?

Hoewel er bewijs is voor het voorkomen van rogge op een vindplaats uit de Bronstijd in Co. Sligo, is het daar mogelijk onkruid geweest tussen een andere graansoort.¹⁴³ Daadwerkelijke cultivatie wordt meestal in de vroege middeleeuwen geplaatst.¹⁴⁴ Op vindplaatsen uit de vroege middeleeuwen is er duidelijk bewijs voor het verbouwen van rogge, hoewel het maar een klein percentage inneemt naast tarwe, gerst en haver en slechts op 25% van de plaatsen voorkomt.¹⁴⁵ Soms wordt gezegd dat rogge geïntroduceerd werd vanuit Brittannië in de Romeinse tijd.¹⁴⁶ Waarschijnlijk gaat het dan om nieuwe subsoorten van rogge hetgeen niet

¹⁴¹ Kelly 2000: 221-222.

¹⁴² Kelly 2000: 221; Mallory en Adams 1997: “Agriculture” 7-8; “Rye” 491-492.

¹⁴³ Kelly 2000: 221-222; 222, noot 16.

¹⁴⁴ McClatchie 2011: 45.

¹⁴⁵ McClatchie 2011: 50-54.

¹⁴⁶ Koch 2006: “Celtic foodways in the medieval period” 764.

ondenkbaar is, zeker gezien het Latijnse leenwoord dat vermoedelijk in de vroege christelijke periode in de Ierse taal is gekomen.

Passen kenmerken van de soort bij de relatieve status van de naam?

Secal wordt door de schrijver van *Bretha Déin Chécht* direct naast gewone tarwe geplaatst, een hoge status voor een graansoort die niet van oudsher fijne broden produceert. Het moet belangrijk zijn geweest in de vroege Ierse economie.¹⁴⁷ De oorzaak daarvan ziet McClatchie in de eigenschap dat rogge relatief weinig veeleisend is vergeleken met tarwe en gerst en dus verbouwd kon worden op armere gronden. Het relatief weinig voorkomen verbindt ze aan de hoge status.¹⁴⁸

Reconstructies

Op welke geleende vormen kan de naam mogelijk teruggaan?

Mogelijkheden:

1. laat Latijn *sec le*¹⁴⁹

Mogelijkheid 1:

Fonologie:

secal = s' g l < *sek le (schwa-reductie, apocope, Britse of laat-Latijnse leniëring en klinkerverkorting) = laat Latijn *sec le*

Bespreking

Het is met het blote oog goed te zien dat het Ierse *secal* van het Latijnse *secale* geleend is: ondanks de fonologische verschillen die erin verborgen liggen is het in zijn orthografische vorm niet veel veranderd. De *-l-* is echter niet gepalataliseerd door de bij apocope wegvallende *-e*, behalve in de genitief enkelvoud omdat het een o-stam is. Mogelijk is hier analogie toegepast om in het inheemse paradigma te passen.

Gezien de Britse cognaten is het aannemelijk dat het Iers dit woord uit het Brits Latijn of Brits Keltisch geleend heeft. Om te bepalen wanneer het woord ongeveer geleend kan zijn kijken we naar de klankveranderingen waar de cognaten wel en niet aan hebben meegedaan. Zo proberen we het woord te positioneren in de relatieve chronologie.

¹⁴⁷ Kelly 2000: 221. De relatief grote roggekorrel zou een andere verklaring zijn, als we de redenatie volgen dat de graansoorten van groot naar klein zijn gesorteerd.

¹⁴⁸ McClatchie 2011: 56-57.

¹⁴⁹ Kelly 2000: 221; LEIA S-60 s.v. *secal*.

In dit woord is niet uitzonderlijk veel gebeurd, maar toch kunnen we veel opmaken uit de kleine aanpassingen die het Iers heeft gemaakt. De twee veranderingen die opvallen zijn (1) de leniëring die op de Britse manier plaatsvond ($k > g$ in plaats van Iers $k > x$) en vervolgens niet op de Ierse manier verder ging ($g >$) en (2) de verkorting van de naar een onbeklemtoonde korte klinker die in het Oudiers een schwa wordt. In de chronologie die McManus gebruikt om leenwoorden te beschrijven, zijn dat twee tegenstrijdige argumenten. De klinkerverkorting van de onbeklemtoonde klinker wijst er namelijk op dat dit woord bij de vroege “*Cothrige*” groep leenwoorden hoort, terwijl deze leniëring erop wijst dat het bij de latere “*Patraic*” groep hoort. McManus kent meer van dit soort gevallen met klinkerverkorting en lost het op door er een aparte groep van te maken die hij als vroegste “*Patraic*” groep beschouwt.¹⁵⁰

Ook de Britse vormen met intervokale *-g-* (Bretons *segal* en Cornish *sugal*) hebben fonemische lenitie ondergaan. De Ierse vorm wordt als /g/ uitgesproken en er zijn ook Ierse vormen met geschreven *<-g->*. Het woord zal dus uit het Latijn naar het Brits geleend zijn in een tijd dat de lenitieregels nog niet gefonologiseerd was in het Brits. Vervolgens is het vanuit het Brits naar het Iers geleend in een tijd dat de Ierse lenitieregels al wel gefonologiseerd was en niet meer in nieuwe leenwoorden werkte.¹⁵¹

Net als Vendryes denkt McManus bovendien dat *secal* een geleerd woord, een boekwoord is. Het lenen via schrift in plaats van spraak zou de ogenschijnlijke onregelmatigheid van de klinkerverkorting verklaren die voorkomt in meer leenwoorden uit die periode.¹⁵²

Aan de hand van deze positionering kan een tentatieve datum van de zesde eeuw aan het lenen van dit woord verbonden worden. Als we Jacksons chronologische tabel bekijken, geciteerd door McManus¹⁵³, en we volgen McManus’ suggestie dat *secal* een vroege *Pátraic loan* is¹⁵⁴, komen we er op uit dat het vermoedelijk in de eerste helft van de zesde eeuw geleend zal zijn net als de andere eerste *Pátraic loans*.

¹⁵⁰ Latere *Pátraic* loans staan tegenover vroegere *Cothrige* loans, waarbij *Cothrige* loans geleend zijn tijdens de activiteit van de substitutie van Latijn *p* door Iers **kw*, en de *Pátraic* loans na ongeveer de 6^e eeuw AD toen het Iers de *p* liet staan. Andere criteria die de groepen van elkaar onderscheiden behelzen onder andere welke vorm van lenitie het leenwoord heeft ondergaan en of onbeklemtoonde lange klinkers hun lengte behielden. (McManus 1983: 28.) Dit is vermoedelijk wat Vendryes bedoelt met “de tweede periode” (LEIA S-60 s.v. *secal*). McManus denkt dat het onderscheid niet zo rigide gemaakt kan worden, maar dat het een lang proces van telkens nieuwe woorden lenen is geweest.

¹⁵¹ McManus 1983: 25, 36.

¹⁵² McManus 1983: 21, 60, 67; LEIA S-60 s.v. *secal*.

¹⁵³ McManus 1983: 30-31.

¹⁵⁴ Ook geïncorporeerd in McManus’ aangepaste chronologie met hybride groepen (McManus 1983: 40).

Conclusie

Voor *secal* is de etymologie relatief eenvoudig. Het woord is in de eerste helft van de zesde eeuw in zowel het Brits als het Iers geleend vanuit het laat Latijn. Dit woord kunnen we classificeren als “leenwoord”. De graanbetekenis is oud; die was al aanwezig in het Latijnse origineel en ook de graanbetekenis is dus geleend.

Rhyg (Welsh)

Formele eigenschappen

mannelijk.

Vroegste attestatie: *ryc* (13^e eeuw)¹⁵⁵

Voorgestelde cognaten: Engels *rye* < Oudengels *ryg(e)*.¹⁵⁶

Identificatie

Welke graansoort geeft de Geiriadur Prifysgol Cymru als identificatie van de naam?

Rogge.

Wat zijn de belangrijke kenmerken van de soort?

Voor een uitgebreide bespreking van rogge verwijs ik naar de bespreking onder *secal* ‘rogge’.

Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Wales?

Net als in Ierland wordt rogge in Wales al lange tijd verbouwd als voedselgraan en het lijkt redelijk belangrijk te zijn geweest, wat echter wel betekent dat het in mindere mate voorkomt dan de voedselgranen die het merendeel van de bevolking voedden. Tussen 1066 en 1300 werd rogge verbouwd in de winter en kwam het overal voor, maar het was nergens dominant. Daarna was het één van de granen die verbouwd werden rond stedelijke centra.¹⁵⁷

Reconstructies

Op welke geleende vormen kan de naam mogelijk teruggaan?

Mogelijkheden:

1. Oudengels <*ryge*> /*rije*/, heel vroeg nog /*rige*/ ¹⁵⁸

Mogelijkheid 1:

Fonologie:

R^hig < **r g* (W57¹⁵⁹) < **rig* (nieuw klinkersysteem) < **rige* (apocope)

¹⁵⁵ GPC s.v. *rhyg*.

¹⁵⁶ *LEIA S-60* s.v. *secal*; GPC s.v. *rhyg*.

¹⁵⁷ Koch 2006: “Agriculture in Celtic lands: Wales” 28-30.

¹⁵⁸ *LEIA S-60* s.v. *secal*; GPC s.v. *rhyg*.

¹⁵⁹ Dat wil zeggen, de klankwet “word-initial *rr-* > *rh-*“ die onder W57 is opgenomen in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde handout).

Bespreking

Met een vergelijkbaar woord in een taal zo geografisch en wat invloed betreft dichtbij als Oudengels ligt het voor de hand om een leenwoord te veronderstellen. Dit is wat Vendryès en de GPC doen, maar hierbij lijken ze geen rekening te houden met de *-g-* die in het Oudengels al snel verandert in een *ʒ* (yogh) en later in een *j*. Alleen als het woord in het allervroegste stadium van het Oudengels geleend was, rond 450, is er een kans om aan die lenitie te ontglippen. In dat geval kan het woord bovendien met apocope hebben meegedaan.¹⁶⁰

In het Brits blijkt het woord ook niet vatbaar voor lenitie. Als het geleend is voor de tweede helft van de vijfde eeuw moet de *-g-* opgevat zijn als een geleniëerde *-k-*, aangezien de *-g-* anders meegedaan zou hebben met de Britse lenitieregels.¹⁶¹

Conclusie

Met *rhyg* is iets uitzonderlijks aan de hand en het is niet goed te verklaren met de informatie uit de Germaanse talen. De enige logische reconstructie is als Oudengels leenwoord, maar *rhyg* heeft de *g* behouden terwijl er in het Oudengels én in het Brits klankveranderingen actief waren die dat onmogelijk zouden moeten maken. Daarom moet het vroeg genoeg uit een Germaanse taal geleend zijn om de *g* te kunnen meenemen voordat hij daar verdween. Tegelijkertijd moet het de Britse lenitie hebben omzeild.

Dit woord classificeren we bij gebrek aan een verklaring binnen Keltisch als “leenwoord”. De graanbetekenis is oud; die was al aanwezig in alle Germaanse cognaten.

¹⁶⁰ De beginnende fase van apocope wordt door Jackson (1994: 695) aan het einde van de vijfde eeuw geplaatst.

¹⁶¹ Jackson 1994: 695.

Éorna (Iers)

Formele eigenschappen

ia-stam, vrouwelijk.

Voorkomen: lijst met graantermen in *Bretha Déin Chécht* (#6), *Aislinge mac Con Glinne*, *DIL* s.v. *éorna(e)*.

Voorgestelde cognaten: geen.

Identificatie

Welke graansoort geeft Kelly als identificatie van de naam?

Zesrijige gerst (*Hordeum vulgare*, subsoort *hexastichum*) in de *Bretha Déin Chécht* lijst, in contrast met *ibdach* als tweerijige gerst. Daarnaast ook wel de algemene naam voor gerst (*Hordeum*); het kan zelfs ook tweerijige gerst aanduiden.¹⁶²

Wat zijn de relevante kenmerken van de soort?

Gerst behoort tot de vroegst gecultiveerde graansoorten. In het negende millennium voor Chr. kwam het al in het nabije oosten en Anatolië voor, vanaf het achtste en zevende millennium ook in Europa en rond 4000 voor Chr. in het noordwesten van Europa, nadat het meegereisd was met de eerste landbouwers.¹⁶³

Gerst heeft net als tarwe veel verschillende subsoorten, die ‘*hulled*’ of ‘*naked*’ kunnen zijn. Daarnaast is er een verschil tussen tweerijige, vierrijige en zesrijige gerst, genoemd naar het aantal vruchtbare rijen waarin de korrels op de aar gerangschikt zijn.¹⁶⁴ De korrels van de tweerijige gerst (*distichum*, zie ook de discussie van *ibdach*) worden gezien als het meest waardevol, getuige ook de Modern Welshe naam *haidd rhywiog* ‘fijne gerst’. Vierrijige gerst heeft eigenlijk ook zes rijen op de aar, hoewel er maar vier zichtbaar zijn omdat ze dichter op elkaar zitten dan bij zesrijige gerst. Vierrijige en zesrijige gerst samen zijn minder gewaardeerd: in contrast met de bovenstaande terme voor tweerijige gerst worden deze aangeduid met het Modern Welshe *haidd garw* ‘ruwe gerst’. In het laat Iers worden de subsoorten onderscheiden met de namen *eorna bheag* ‘kleine gerst’ (tweerijige gerst) en *eorna mhór* ‘grote gerst’ (vier- en zesrijige gerst).¹⁶⁵

¹⁶² Kelly 2000: 225.

¹⁶³ Mallory en Adams 1997: “Barley” 51-52; “Agriculture” 7-8.

¹⁶⁴ McClatchie 2011: 50-51.

¹⁶⁵ Kelly 2000: 223-226.

Omdat gerst weinig gluten bevat, rijst gerstebrood nauwelijks en worden er platte broden verkregen.¹⁶⁶ Vooral tweerijige gerst wordt gebruikt in de productie van bier.¹⁶⁷

Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Ierland?

In Ierland is gerst eeuwenlang één van de belangrijkste graansoorten geweest. Al vanaf het vroege neolithicum deelde het met tarwe de status van voornaamste graangewas, waarbij tarwe altijd de hogere status had maar gerst in grotere hoeveelheden verbouwd werd. In deze tijd is het aandeel van granen echter klein in vergelijking met de overblijfselen van vleesconsumptie: op de vindplaats van Dún Ailinne werden dertien gerstekorrels opgegraven naast 19.000 dierenbotten.¹⁶⁸

Op vindplaatsen uit de vroege middeleeuwen is gerst wijdverspreid. Het onderzoek van McClatchie geeft aan dat gerst bijna overal dominant was of in ieder geval in grote getale voorkwam op 88% van haar vindplaatsen. Het was vaker dominant in Leinster en Connacht (vergelijk de relatieve dominantie van haver in Ulster en Munster, besproken onder *corcae*). Waar zij de subsoort van kon bepalen was dat meestal de zesrijige variant, wat opvallend is. In een ander onderzoek dat zij aanhaalt zijn droogovens onderzocht en werd vastgesteld dat gerst tot het jaar 600 na Chr. de belangrijkste graansoort was, waarna die plaats werd ingenomen door haver. Gerst is relatief eenvoudig om te verbouwen omdat het op zowel rijke als armere grond groeit en zelfs een slecht jaar in ieder geval een deel van de oogst oplevert. Het heeft echter prima voedingswaarden en wordt daarom meer gewaardeerd dan haver, dat op nog armere grond kan groeien.¹⁶⁹

Passen kenmerken van de soort bij de relatieve status van de naam?

Het archeologische bewijs geeft aan dat gerst de belangrijkste graansoort was voor de grote meerderheid van de bevolking. De status is duidelijk lager dan de prestigieuze tarwesoorten en hoger dan haver. *Éornae* komt als 6e graan voor in de lijst van Bretha Déin Chécht net na *ibdach*, vermoedelijk ook een gerstsoort. In vergelijking met tweerijige gerst wordt zesrijige gerst gezien als minderwaardig. Kelly parafraseert de Romeinse auteur Columella, die zesrijige gerst ziet als “a wholesome food for animals, and useful for humans in times of scarcity”, in relatie tot zesrijige gerst dat prima geschikt is voor menselijke consumptie.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Mallory en Adams 1997: “Barley” 51-52.

¹⁶⁷ Kelly 2000: 224; 245; 334.

¹⁶⁸ Koch 2006: “Agriculture in Ireland” 21-24; Raftery 1994: 122-123; McClatchie 2011: 45.

¹⁶⁹ McClatchie 2011: 28, 45-46, 50-57.

¹⁷⁰ Kelly 2000: 224.

Hoewel in Ierland de verhoudingen iets anders lagen, komt gerst naar voren als een alledaagse, als weinig bijzonder beschouwde graansoort. Het is de graansoort waar Sint Finnian doordeweeks brood van eet (vergelijk tarwebrood op zondag) en waar de zoon van een heer pap van krijgt (vergelijk tarwepap voor de zoon van een koning).¹⁷¹

Sexton geeft een relatie aan tussen gerstebrood en monastieke gemeenschappen,¹⁷² hoewel McClatchie dit verband niet terugvindt in haar eigen onderzoek.¹⁷³

Reconstructies

Op welke Proto-Keltische vormen kan de naam mogelijk teruggaan?

Mogelijkheden:

1. * *werni* ‘Ivernie, Zuid-Ierland’¹⁷⁴

Zowel in Matasovi (2009) als in *LEIA* komt *éornae* niet voor.

Mogelijkheid 1:

Fonologie:

éornae = *orne* < * *w’rne* (ontstaan van diftong¹⁷⁵) < * *w’erne* (syncope) < * *w’erne* (apocope) < * *w’erni* (lowering) < * *werni* (eerste palatalisatie)

Bespreking

Deze etymologie is ontstaan in overleg met Schrijver, die vanwege de aanwezigheid van *ibdach* in connectie met de stamnaam *Iboth* en *cruithnecht* in connectie met de stamnaam *Cruithin* in deze lijst een gelijkenis zag tussen *éornae* en * *werno-* ‘Iverniër, Zuid-Ier’ in de stamnaam *Érainn*.¹⁷⁶ Omdat *éornae* een ia-stam is reconstrueren we * *werni*, hetgeen fonologisch uit lijkt te komen.¹⁷⁷ Het ontstaan van de diftong *éo* is ongebruikelijk en hiervoor moeten we McCone erbij halen, die toelicht dat *éo/éu* uit een *w* aan het einde van een lettergreep kan voortkomen die de voorafgaande *e* affecteert.¹⁷⁸ Formeel gezien was de *w*

¹⁷¹ Kelly 2000: 219-220.

¹⁷² McClatchie 2011: 46.

¹⁷³ McClatchie 2011: 57.

¹⁷⁴ Eigen reconstructie op aanraden van Schrijver.

¹⁷⁵ McCone 1996: 138.

¹⁷⁶ Zie ook Schrijver 2014: 77-78.

¹⁷⁷ In Schrijvers lijst met afleidingen van **Éwer-o-s* is * *werni* het woord dat het land van de stam (Ivernia, Ierland) aanduidt. Schrijver 2014: 77.

¹⁷⁸ McCone 1996: 138.

palataal, maar dit heeft geen effect gehad op het consonantcluster *wrn* aangezien het resulterende *rn* cluster duidelijk niet palataal is.

Conclusie

Omdat nog niet eerder naar de etymologie van *éornae* gekeken is vormt iedere formeel passende vorm een plausible mogelijkheid. Met de etymologie * *werni* kunnen we dit woord classificeren als “alleen Iers”. Het woordmateriaal (de stamnaam) stamt waarschijnlijk van voor de komst van Keltisch naar de eilanden, maar wanneer de graanbetekenis ontstaan is valt niet te achterhalen.

Ibdach (Iers)

Formele eigenschappen

Stamklasse en geslacht onbekend.

Voorkomen: lijst met graantermen in *Bretha Déin Chécht* (#4), *Aislinge mac Con Glinne* (als *fidbach*), *DIL* s.v. *ibdach*.

Voorgestelde cognaten: geen.

Identificatie

Welke graansoort geeft Kelly als identificatie van de naam?

“Tweerijige gerst (*Hordeum vulgare*, subsoort *distichum*)?”¹⁷⁹

De glossator ziet *ibdach* als een gerstsoort, gekoppeld aan de Hebriden. Kelly en Sexton willen onderscheid maken tussen de twee gerstsoorten *ibdach* en *éornae*. Bij *ibdach* kiezen ze voor een identificatie met tweerijige gerst omdat het eerder in de *Bretha Déin Chécht* lijst genoemd wordt, hetgeen een hogere status impliceert.

Wat zijn de relevante kenmerken van de soort?

Voor een algemene bespreking van gerst en het verschil tussen tweerijige en zesrijige gerst verwijs ik naar de bespreking onder *éornae* ‘(zesrijige) gerst’. Tweerijige gerst wordt gezien als de meer prestigieuze van de twee omdat het kleinere korrels heeft en bijzonder wit is. Het wordt vooral gebruikt om bier mee te brouwen. Een negentiende-eeuwse Ierse auteur kent *eorna bheag* ‘kleine gerst’, oftewel tweerijige gerst, tevens medicinale eigenschappen toe.¹⁸⁰

Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Ierland?

Gerst komt zoals gezegd ruimschoots voor in Ierland en dat doet het al eeuwen. Dat het onderzoek van McClatchie meer overblijfselen identificeert als zesrijige gerst dan als tweerijige gerst, bevestigt slechts de status van tweerijige gerst.

Passen kenmerken van de soort bij de relatieve status van de naam?

Kelly en Sexton gebruiken argumenten die afhangen van de relatieve status die *ibdach* krijgt vanwege zijn positie op de vierde plek in de *Bretha Déin Chécht* lijst, boven de andere

¹⁷⁹ Kelly 2000: 223-224.

¹⁸⁰ Kelly 2000: 224.

gerstsoort *éornae* waarvan de naam sterker aan de identificatie gelinkt is. Het ligt daarom voor de hand dat de kenmerken van tweerijige gerst passen binnen het plaatje van *ibdach*.

Reconstructies

Op welke Proto-Keltische vormen kan de naam mogelijk teruggaan?

Mogelijkheden:

1. **ebud kos* ‘Hebridisch’¹⁸¹

Zowel in Matasovi (2009) als in *LEIA* komt *ibdach/fidbach* niet voor.

Mogelijkheid 1:

Fonologie:

ibdach = **iβð x* < **iβðax* (schwa-reductie) < **iβuðax* (syncope) < **iβuðaxoh* (apocope) < **iβuð xoh* (PI8¹⁸²) < **eβuð xoh* (raising) < **ebud kos* (leniëring)

Bespreking

De **ebud k* ‘Mannen van de Ebudae’ waarmee dit woord verwant lijkt te zijn is de reconstructie van de stamnaam *Ibdaig*, wier leefgebied ook als *Ebudae* op de kaart van Ptolemeus verschijnt.¹⁸³ Rivet en Smith identificeren deze met “the Inner Hebrides excluding Skye but apparently including Rathlin (...) and perhaps Kintyre”.¹⁸⁴ Zij zeggen dat de modernere Ierse naam *Ibdach* via het Brits geleend is, maar volgens mij kan een intervocale *k* gewoon Ierse lenitie ondergaan tot <*ch*>. In deze lezing is - *ko*- het adjectivisch suffix dat Oudiers -*ach* wordt. Rivet en Smith zien geen verdere etymologie en geven de suggestie dat de naam van de eilanden en de stam wellicht een pre-Keltische oorsprong heeft.¹⁸⁵ Dit zegt uiteraard verder niets over het al dan niet pre-Keltische gebruik van de stamnaam als benaming voor een graansoort.

¹⁸¹ Rivet en Smith 1979: 354-355.

¹⁸² Dat wil zeggen, de klankwet welke als “PI8: *V: > short *V except in stressed (=first) syllables, and in unstressed final syllables ending in C” is opgenomen in Schrijver’s relatieve chronologie (ongepubliceerde hand-out).

¹⁸³ Rivet en Smith 1979: 354-355.

¹⁸⁴ Rivet en Smith 1979: 355.

¹⁸⁵ Rivet en Smith 1979: 355.

De glossator van *Bretha Déin Chécht* begrijpt de graanterm ook als “Hebridisch” en glost het met poëtische termen als ‘gerst van de vogels’ (*éorna na n-én*) en ‘sappige gerst van de eilanden’ (*maothéorna na n-innsi*).¹⁸⁶

Grote delen van de Hebriden zijn niet geschikt voor graancultivatie, maar de vlakten langs de kusten kunnen volgens Kelly redelijk vruchtbaar gemaakt worden en hij noemt het eiland Tiree dat in de negentiende eeuw bekend stond om de productie van gerst.¹⁸⁷ Semantisch is het dus aannemelijk dat het om een gerstsoort gaat die een connectie had met de Hebriden.

Conclusie

De etymologie van *ibdach* als **ebud kos* ‘Hebridisch’ sluit aan op de populaire opinie, gerepresenteerd door de glossator. Het is een fonologisch passende reconstructie.

De graanbetekenis van dit woord kunnen we daarmee classificeren als “alleen Iers”. Het woordmateriaal (de stamnaam) stamt waarschijnlijk van voor de komst van Keltisch naar de eilanden en komt in beide Insulair Keltische takken voor, maar wanneer de graanbetekenis ontstaan is valt niet te achterhalen.

¹⁸⁶ Kelly 2000: 223.

¹⁸⁷ Kelly 2000: 223.

Heid (Welsh)

Formele eigenschappen

mannelijk.

Vroegste attestatie: *heyd, heyt* (circa 1200)¹⁸⁸

Modern Welsh: *haidd*.

Voorgestelde cognaten: Bretons *heiz* (collectief), *heizenn* (f.), Vannetais Bretons *hei*.¹⁸⁹

Identificatie

Welke graansoort geeft de Geiriadur Prifysgol Cymru als identificatie van de naam?

Gerst. In tegenstelling tot het Middeliers gebruikt het Welsh samengestelde namen voor de subsoorten van gerst, dus de tweerijige en zesrijige variant heten allebei *haidd*, alleen de tweerijige is *haidd rhywiog* ‘fijne gerst’ en de zesrijige is *haidd garw* ‘ruwe gerst’.¹⁹⁰

Daarnaast zijn er nog vele andere subsoorten die beschreven worden met *haidd* plus een bijvoeglijk naamwoord.¹⁹¹

Wat zijn de belangrijke kenmerken van de soort?

Voor een uitgebreide bespreking van gerst verwijs ik naar de besprekingen onder *éornae* ‘(zesrijige) gerst’ en *ibdach* ‘tweerijige gerst’. Hier is het relevant om samenvattend te noemen dat gerst, met zijn kwaliteiten als voedzaam graan maar toch niet al te veeleisend om te verbouwen, de middenpositie innam als alledaags graan voor de middelhoge rangen van de bevolking.

Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Wales?

Net als in Ierland was gerst tussen 1066 en 1300 één van de belangrijkste voedselgranen van het merendeel van de Welshe bevolking en kwam veelvuldig voor. Het werd gezaaid in de lente en was het meest belangrijk in de grensstreek met Engeland en in Glamorgan. Daarna was het één van de granen die verbouwd werden rond stedelijke centra.¹⁹²

¹⁸⁸ GPC s.v. *haidd*.

¹⁸⁹ Matasovi 2009: 323; GPC s.v. *haidd*; DeLoof 2010 s.v. *heiz*; Schrijver 1995: 318. Matasovi geeft ook een Cornish cognaat *hêth*, dat echter niet in andere bronnen noch in woordenboeken te vinden is.

¹⁹⁰ Kelly 2000: 226.

¹⁹¹ Vergelijk om een indruk te krijgen de lijst van compositum woorden in GPC s.v. *haidd*.

¹⁹² Koch 2006: “Agriculture in Celtic lands: Wales” 28-30.

Reconstructies

Op welke Proto-Keltische vormen kan de naam mogelijk teruggaan?

Mogelijkheden:

1. *s[a/e]sio- ‘gerst’ < PIE *sh₁-s- ‘graan’¹⁹³
2. *sasio-¹⁹⁴

Mogelijkheid 1:

Fonologie:

Schrijver: *heid* < **heiðo* (apocope) < **hesio* (**si* > **ið*¹⁹⁵) < **sesio*- (lenitie)

Matasovi en GPC: †*haedd*¹⁹⁶ < **haiðo* (apocope) < **hasio* (**si* > **ið*¹⁹⁷) < **sasio*- (lenitie)

Wellicht de bedoeling van Matasovi en GPC: *heid* < **heiðo* (nieuw klinkersysteem) < **heiðo* (apocope) < **hesio* (**si* > **ið*¹⁹⁸) < **hasio* (finale i-affectie) < **sasio*- (lenitie)

Bespreking

Matasovi en de GPC reconstrueren een **a* als stamklinker en onderbouwen dit met een Gallisch cognaat *asiam* dat in Plinius genoemd wordt, maar Schrijver beargumenteert dat dit de vorm †*haedd* op zou leveren.¹⁹⁹ Ze verbinden ook Hittitisch *s sa-* en Sanskriet *sasy* - ‘korenveld, koren, graan’ aan een variante vorm **ses-* van dezelfde Proto-Indo-Europese wortel.²⁰⁰

Mogelijkheid 2:

Fonologie:

heid = *heið* < *he(h)ið* < **hahio-* < **sas-ii-*

Bespreking

Deze etymologie van Hamp geeft Schrijver als alternatief aangezien hij formeel mogelijk is.²⁰¹

¹⁹³ Matasovi 2009: 323; GPC s.v. *haidd*; Schrijver 1995: 318-319.

¹⁹⁴ Hamp (1978-80: 213), aangehaald door Schrijver (1995: 319).

¹⁹⁵ Schrijver 1995: 318-319.

¹⁹⁶ Volgens Schrijver (1995: 319).

¹⁹⁷ Schrijver 1995: 318-319.

¹⁹⁸ Schrijver 1995: 318-319.

¹⁹⁹ Schrijver 1995: 318-319.

²⁰⁰ Matasovi 2009: 323; GPC s.v. *haidd*.

²⁰¹ Hamp (1978-80: 213), aangehaald door Schrijver (1995: 319).

Conclusie

Voor *heid* zijn zowel de reconstructies **sesio-* als **sasio-* formeel mogelijk in het Proto-Keltisch. De Proto-Indo-Europese reconstructie voor de Keltische cognaten is **sh₁-s-*. Het woord kunnen we dus classificeren als “Indo-Europees”. De graanbetekenis is ook “Indo-Europees”: voor het Proto-Keltische woord wordt de betekenis ‘gerst’ aangenomen en voor de Proto-Indo-Europese wortel is de algemenere betekenis ‘graan’ gereconstrueerd.

Corcae (Iers)

Formele eigenschappen

io-stam, mannelijk.

Voorkomen: lijst met graantermen in *Bretha Déin Chécht* (#7), *Aislinge mac Con Glinne*, *DIL* s.v. *corca*, *coirce*.

Voorgestelde cognaten: Welsh *ceirch* (collectief), Bretons *kerc'h* (collectief), Oudzweeds *hagre* < **kokro-*, Nederlands *haver*, Duits *hafer*.²⁰²

Identificatie

Welke graansoort geeft Kelly als identificatie van de naam?

Haver (*Avena sativa* en *Avena strigosa*).²⁰³

Wat zijn de relevante kenmerken van de soort?

In de tijd dat de overige graansoorten gedomesticeerd werden bleef haver, net als rogge, nog lang een onkruid. Hoewel de wilde haver wijdverspreid was tussen de gerst- en tarwevelden in het Middellandse Zeegebied, zijn de eerste resten die op cultivatie wijzen op vrij late vindplaatsen in centraal Europa gevonden, namelijk uit de Bronstijd. Kelly zegt ‘ongeveer het begin van het eerste millennium voor Chr.’, terwijl Mallory en Adams de cultivatie van haver in ‘ongeveer het tweede millennium voor Chr.’ plaatsen.²⁰⁴ In vergelijking met tarwe uit het vijfde millennium en gerst uit het achtste millennium voor Chr. is dat bijzonder laat.

Haver is het meest geschikt voor armere gronden en nattere en koudere klimaten, hetgeen er vermoedelijk de reden van is dat het pas in Europa gecultiveerd werd. In het noorden van Europa werd het zo populair dat het tarwe kon vervangen, hoewel de status van tarwe boven alles uit bleef steken. In het klassieke Rome en Griekenland werd haver slechts beschouwd als voedsel voor paarden.²⁰⁵

Er zijn wel woorden voor ‘haver’ gereconstrueerd voor Proto-Indo-Europees die reflexen vinden in zulke verschillende talen als Latijn (*av na*), Baltisch, Slavisch en Iraans en waarschijnlijk oorspronkelijk het wilde onkruid aanduiden. De woorden die in veel

²⁰² Matasovi 2009: 216; *LEIA* C-208 s.v. *corca*, *coirce*; GPC s.v. *ceirch*; DeLoof 2010 s.v. *kerc'h*. Er is ook de vorm *keirch* in *Vocabularium Cornicum*, dat vermoedelijk een Welshe vorm is die het Cornische document is binnengeslopen.

²⁰³ Kelly 2000: 226.

²⁰⁴ Kelly 2000: 226; Mallory en Adams 1997: “Oats” 409.

²⁰⁵ Kelly 2000: 226-227; Mallory en Adams 1997: “Oats” 409; “Agriculture” 7-8; McClatchie 2011: 45-46, 57.

Noordwest-Europese talen voor ‘haver’ gebruikt worden, waaronder het Keltische woord, zien er echter heel anders uit.²⁰⁶

Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Ierland?

Haver komt heel veel voor op vroege Ierse vindplaatsen: 80% van de vindplaatsen uit het onderzoek van McClatchie. Na gerst is het de meest prominente graansoort.²⁰⁷ Bovendien lijkt haver belangrijker te worden naarmate de tijd verstrijkt: op de vindplaatsen die gedateerd zijn tussen de zevende en de tiende eeuw is haver bijna net zo vaak dominant als gerst, terwijl dat veel minder vaak het geval is op de vindplaatsen tussen de vierde en de zevende eeuw.²⁰⁸ Haver was ook vaker dominant op vindplaatsen in Ulster en Munster.²⁰⁹

Passen kenmerken van de soort bij de relatieve status van de naam?

In de lijst van *Bretha Déin Chécht* wordt *corcae* toegewezen aan de laagste rang van mensen die nog granen toegewezen krijgen in plaats van erwten en bonen.²¹⁰ Andere bronnen bevestigen de geringe waarde die aan haver wordt toegekend. Een schoof gerst is twee keer zoveel waard als een schoof haver, en in *Aislinge mac Con Glinne* wordt brood van havermeel belachelijk gemaakt.²¹¹ Zelfs nog in de vroegmoderne tijd zijn dergelijke referenties te vinden, zoals het woordenboek van Samuel Johnson die in een beroemde zinsnede *oats* definieert als “a grain, which in England is generally given to horses, but in Scotland supports the people.”²¹²

Reconstructies

Op welke Proto-Keltische vormen kan de naam mogelijk teruggaan?

Mogelijkheden:

1. **korkio*-²¹³

²⁰⁶ Mallory en Adams 1997: “Oats” 409; Matasovi 2009: 216.

²⁰⁷ Kelly 2000: 226; McClatchie 2011: 45-46, 50-54.

²⁰⁸ McClatchie 2011: 53.

²⁰⁹ McClatchie 2011: 54.

²¹⁰ Binchy 1966: 22-23, §2.

²¹¹ Kelly 2000: 226-227.

²¹² Johnson 1755: s.v. *Oats*.

²¹³ Matasovi (2009: 216) reconstrueert **korkkyo*- met een dubbele *-kk-* om onduidelijke redenen, LEIA C-208 s.v. *corca*, *coirce* heeft het vergelijkbare **korkkio*-.

Mogelijkheid 1:**Fonologie:**

corcae = *korke* < **korkeo* (apocope) < **korkio* (lowering) < **korkio* (Ierse ontwikkeling²¹⁴)

Bespreking

De aanwezigheid van de eindklinker in het Oudiers wordt verklaard door Schrijvers opmerking dat de glide *i* tussen een medeklinker en een klinker altijd een syllabische *i* geeft in het Oudiers.²¹⁵ De Ierse tussenvorm **korkio* is nodig om de geattesteerde Oudierse reflex *corcae* te krijgen.

Conclusie

Een gezamenlijke deelconclusie is te vinden onder *ceirch*.

²¹⁴ Schrijver 1995: 282.

²¹⁵ Schrijver 1995: 282. Vergelijk ook de bespreking onder *W ceirch* 'haver' < **korkjo*- verderop in dit werkstuk.

Ceirch (Welsh)

Formele eigenschappen

Collectief. Varianten: *cyrch*, *cerch*.

Vroegste attestatie: *keyrc* (circa 1200)²¹⁶

Voorgestelde cognaten: Iers *corcae* (m.), Bretons *kerc'h* (collectief), Oudzweeds *hagre* < **kokro-*, Nederlands *haver*, Duits *hafer*.²¹⁷

Identificatie

Welke graansoort geeft de Geiriadur Prifysgol Cymru als identificatie van de naam?

Haver.

Wat zijn de belangrijke kenmerken van de soort?

Voor een uitgebreide bespreking van haver verwijst ik naar de bespreking onder *corcae* 'haver'. Hier zal ik volstaan met de korte samenvatting dat haver, in de tijd waarover wij spreken het voedselgraan van de laagste status, goed gedijt in arme en noordelijke omstandigheden en pas in Europese contreien is gecultiveerd.

Wat zegt het archeologisch bewijs over het voorkomen van de soort in Wales?

Net als in Ierland was haver tussen 1066 en 1300 één van de belangrijkste voedselgranen van het merendeel van de Welshe bevolking en kwam veelvuldig voor. Het werd gezaaid in de lente en was het meest belangrijk in de grensstreek met Engeland, terwijl de andere streken andere hoofdgranen kenden. Na het ontstaan van steden in de dertiende en veertiende eeuw, waaromheen de vruchtbare gronden voor andere granen werden gebruikt, werd haver voornamelijk verbouwd in de hooglanden.²¹⁸

Reconstructies

Op welke Proto-Keltische vormen kan de naam mogelijk teruggaan?

Mogelijkheden:

1. **korkio*-²¹⁹

²¹⁶ GPC s.v. *ceirch*.

²¹⁷ Matasovi 2009: 216; *LEIA* C-208 s.v. *corca*, *coirce*; GPC s.v. *ceirch*; DeLoof 2010 s.v. *kerc'h*. Er is ook de vorm *keirch* in *Vocabularium Cornicum*, dat vermoedelijk een Welshe vorm is die het Cornishe document is binnengeslopen.

²¹⁸ Koch 2006: "Agriculture in Celtic lands: Wales" 28-30.

²¹⁹ Matasovi 2009: 216; *LEIA* C-208 s.v. *corca*, *coirce*.

Mogelijkheid 1:**Fonologie:**

ceirch = *keirx* < **körx* (nieuw klinkersysteem) < **körk* (spirantisatie) < **körkio* (apocope) < **korkio* (finale i-affectie)

Bespreking

De **korkio*- etymologie geeft een regelmatige reflex in het Welsh. Volgens Schrijver is de correspondentie *ceirch* vs. *corcae*, beiden uit **korkio*-, een voorbeeld van Sievers' Law. Sievers' Law is een klankwet die in het Proto-Brits werkzaam is en afhankelijk van de fonologische omgeving twee varianten maakt van de korte glide *i*: een glide-variant *i* en een syllabische variant *i*. In het Iers wordt deze glide *i* altijd een syllabische *i*, zoals in *corcae* met eindklinker. *Ceirch* is een uitzondering die Sievers' Law op scherp zet, aangezien de fonologische omstandigheden een ongeattesteerde syllabische *i* zouden voorspellen in plaats van een glide *i* (*j*) die geapocopeerd kan worden om de geattesteerde vorm te krijgen.²²⁰ De variatie in de klinker is zoals verwacht. Een door i-affectie geaffecteerde **o* wordt meestal *y* in het nieuwe klinkersysteem van het Middelwelsh, maar ook wel eens *ei*.²²¹

Conclusie

De etymologie **korkio*- past bij beide talen en is robuust. Het woord komt voor in de Keltische talen en enkele andere talen van Noordwest-Europa, maar er is geen Indo-Europese etymologie. De cognaten in Germaanse talen als Nederlands, Zweeds en Duits hebben Matasovi en Vendryès ertoe gezet om te stellen dat het woord waarschijnlijk geleend is uit een pre-Indo-Europese taal, gesproken in Noordwest-Europa. In deze taal zou de wortel er uit kunnen zien als **kork*- of **kokr*-.²²² Waarschijnlijk had de wortel al een graanbetekenis, aangezien het in alle cognaten terugkomt.

²²⁰ Schrijver 1995: 282-283.

²²¹ Schrijver 1995: 259.

²²² Matasovi 2009: 216; LEIA C-208 s.v. *corca*, *coirce*.

Serbán (Iers)

Formele eigenschappen

Vrouwelijk, vermoedelijk a-stam.

Voorkomen: *Aislinge mac Con Glinne*, *DIL* s.v. *serbán* en *serbann*.

Voorgestelde cognaten: geen.

Identificatie

Welke graansoort geeft Kelly als identificatie van de naam?

“Zwarte haver (*Avena strigosa*)?”²²³

De Ierse naam is letterlijk te vertalen als ‘bittertje’ en wordt door de glossatoren uitgelegd als een haversoort. Meyer verbond de naam daarom aan de wilde haver (*Avena fatua*), maar Kelly kiest voor een haversoort die de moeite waard is om verbouwd te worden.²²⁴

Wat zijn de relevante kenmerken van de soort?

Zwarte haver staat wellicht het dichtst bij een wilde graansoort van alle gecultiveerde soorten, in ieder geval van de granen die hier behandeld worden. Volgens Kelly wordt het nog steeds soms verbouwd op grond die zelfs voor haver (*Avena sativa*) te arm is.²²⁵ Zwarte haver wordt frequent in verband gebracht met veevoer, getuige ook de veelvuldige combinatie met *mucc* ‘varken’ in de voorbeelden die in de *DIL* geciteerd worden.²²⁶

Passen kenmerken van de soort bij de relatieve status van de naam?

Het niet voorkomen van *serbán* in de *Bretha Déin Chécht* lijst is minder verwonderlijk als het woord een bijna wilde graansoort aanduidt die alleen op heel arme gronden de moeite waard is om te verbouwen. Het zou in principe zelfs mogelijk zijn dat dit een verschil aanduidt in welke soorten als volwaardige graansoorten worden beschouwd door de auteurs van *Bretha Déin Chécht* uit de achtste eeuw en *Aislinge mac Con Glinne* uit de twaalfde eeuw. *Serbán* komt echter ook voor in onder andere *Felire Óengusso*, de *Annalen van Ulster* en de tekst *Orgguin trí mac Diarmata mic Cerbaill*, welke allen in de Oudierse periode gedateerd worden.²²⁷

²²³ Kelly 2000: 227.

²²⁴ Kelly 2000: 227.

²²⁵ Kelly 2000: 227.

²²⁶ *DIL* s.v. *serbán* en *serbann*.

²²⁷ *DIL* s.v. *serbán* en *serbann*.

Reconstructies

Waar is de naam uit opgebouwd?

Mogelijkheden:

1. *serb* ‘bitter’ + *-án* ‘verkleinwoordsuitgang’,²²⁸

Bespreking

De opbouw van *serbán* valt makkelijk uiteen in een bijvoeglijk naamwoord dat ‘bitter’ betekent en een uitgang die daar een verkleinwoord van maakt. Fonologisch is hier dus weinig over te zeggen en het woord komt niet in de etymologische woordenboeken van Matasovič en Vendryès voor. Wel kunnen we uit deze benaming opmaken dat deze graansoort bitter geweest is en vermoedelijk half wild, wat het geen hoge status zal hebben verleend.

Conclusie

Serbán kan geclassificeerd worden als “alleen Iers”. Het woordmateriaal (*serb*) heeft een Welsh cognaat *chwerw* ‘bitter’ maar volgens Matasovič geen overtuigende Indo-Europese etymologie, dus dat zou substraat kunnen zijn.²²⁹ De graanbetekenis is echter pas later ontstaan toen het woord gevormd werd met het productieve Oudierse suffix.

²²⁸ Kelly 2000: 227; Matasovič 2009: 363 s.v. **swerwo-*; LEIA S-90 s.v. 1 *serb*.

²²⁹ Matasovič 2009: 363 s.v. **swerwo-*.

Iers woord	Ierse etymologie	Oorsprong graanbetekenis	Oorsprong woordmateriaal	Welsh woord	Welshe etymologie	Oorsprong graanbetekenis	Oorsprong woordmateriaal	Bretons cognaat	Cornish cognaat	Nederlandse identificatie	Latijnse soort	61
<i>cruithnecht</i>	= OI <i>Cruithin</i> + <i>-echt</i>	alleen Iers	Insulair substraat? (stamnaam)	<i>gwenith</i>						gewone tarwe	<i>Triticum aestivum</i> , <i>vulgare</i>	
<i>cruithnecht</i>				<i>gwenith</i>	< PK * <i>wo-nikto-</i>	alleen Brits	Indo-Europees	<i>gwinizh</i>	<i>gwaneth</i>	tarwe	<i>Triticum</i>	
<i>tuirenn</i>	< PK * <i>tor n</i> < PIE * <i>terH-</i>	Indo-Europees (niet Welsh) ²³⁰	Indo-Europese cognaten	<i>gwenith</i>						tarwe	<i>Triticum</i>	
<i>suillech</i>	< PK * <i>spold-iko-</i>	Indo-Europees (niet Welsh) ²³¹	Indo-Europees (niet Welsh)	<i>gwenith yr Almaen</i>						spelt (?)	<i>Triticum aestivum</i> , <i>spelta</i>	
<i>rúadán</i>	= OI <i>rúad</i> + <i>-án</i>	alleen Iers	Indo-Europees	<i>gwenith yr Almaen, emer</i>						emmetarwe (?)	<i>Triticum turgidum</i> , <i>dicoccum</i>	
<i>máelán</i>	= OI <i>máel</i> + <i>-án</i>	alleen Iers	Indo-Europees (of substraat?)	<i>gwenith</i>						(baardloze) tarwe (?)	<i>Triticum aestivum</i> of <i>turgidum</i>	
<i>secal</i>	< Lat. <i>sec le</i>	Latijns leenwoord	Latijns leenwoord	<i>rhyg</i>					<i>segal</i>	<i>sugal</i>	rogge	<i>Secale cereale</i>
<i>secal</i>				<i>rhyg</i>	< OE <i>ryge</i>	Oudengels leenwoord (?)	Oudengels leenwoord (?)				rogge	<i>Secale cereale</i>
<i>éornaie</i>	< PK * <i>werni</i>	alleen Iers	Insulair substraat? (stamnaam)	<i>haidd garw</i>						(vier- of zesrijige) gerst	<i>Hordeum vulgare</i> , <i>hexastichum</i>	
<i>ibdach</i>	< PK * <i>ebud ko</i>	alleen Iers	Insulair substraat? (stamnaam)	<i>haidd rhywiog</i>						tweerijige gerst (?)	<i>Hordeum vulgare</i> , <i>distichum</i>	
<i>éornaie</i>				<i>heid</i>	< PK * <i>s[a/e]sio-</i> < PIE * <i>sh1-s-</i>	Indo-Europees (niet Iers) ²³²	Indo-Europees (niet Iers)	<i>heiz</i>	<i>barlys</i>	gerst	<i>Hordeum vulgare</i>	
<i>corcae</i>	< PK * <i>korkio-</i>	NW-Europees substraat ²³³	NW-Europees substraat	<i>ceirch</i>	< PK * <i>korkio-</i>	NW-Europees substraat	NW-Europees substraat	<i>kerc'h</i>	<i>kergh</i>	haver	<i>Avena sativa</i> en <i>strigosa</i>	
<i>serbán</i>	= OI <i>serb</i> + <i>-án</i>	alleen Iers	Insulair substraat?	<i>ceirch llwyd, blewgeirch, ceirch collog</i>						zwarte haver (?)	<i>Avena strigosa</i>	

²³⁰ Cognaat via de Proto-Indo-Europese wortel **terH-* ‘prikken’: Latijn *tero* ‘dorsen’, *triticum* ‘haver’.

²³¹ Cognaat via de Proto-Indo-Europese wortel **spold-*: onder andere Nederlands *spelt*, Duits *Spelz*, *spalten* ‘splijten’, Engels *spelt*, Latijn *spelta*.

²³² Misschien cognaat via de Proto-Indo-Europese wortel **ses-* ‘graan’: Hittitisch *s sa-* en Sanskriet *sasy* - ‘korenveld, koren, graan’.

²³³ Cognaat via een vermoede wortel **kork* of **kokr-*: Oudzweeds *hagre* < **kokro-*, Nederlands *haver*, Duits *hafer*.

Analyse

Nu we alle Ierse en Welshe woorden afzonderlijk van elkaar behandeld hebben, is het tijd om opnieuw uit te zoomen en de grotere verbanden tussen de graantermen te bekijken. Dit onderdeel zal de archeologische context, behalve relevante identificatie, grotendeels buiten beschouwing laten en spitst zich toe op de taalkundige deelvragen.

De tweede deelvraag gaat in op de samenhang tussen de cognaten. De Britse talen zijn meestal eensgezind in hun cognaten, zoals verwacht. Van de vier grote graansoorten zijn er drie (tarwe, gerst en haver) waarvan de Welshe en Bretonse woorden cognaat van elkaar zijn en het Cornish overeenstemt met het Bretons waar aanwezig. Rogge laat een bijzondere situatie zien: het Welsh heeft een afwijkende term, terwijl het Iers overeenstemt met het Bretons en Cornish. Alle woorden voor ‘rogge’ zijn bovendien recente ontleningen. Woorden die cognaten met graanbetekenis hebben buiten de Keltische talen, en daarmee als “Indo-Europees” gelabeld worden, zijn *tuirenn*, *suillech*, *heid*, *gwenith* en het duo *corcae* en *ceirch*. In het geval van *tuirenn*, *suillech*, *heid* en *gwenith* is er iets bijzonders aan de hand: er is geen verwante graanterm in de andere tak, terwijl de woorden wel Indo-Europees zijn. Dit kan wijzen op vervanging van het Indo-Europese woord in de andere tak, zoals *suillech* ‘spelttarwe?’ waar het Welsh geen apart woord voor lijkt te hebben maar een modernere samenstelling voor gebruikt. Ook in de gevallen van Welsh *heid* ‘gerst’ en *gwenith* ‘tarwe’ zijn de granen in het Oudiers met nieuwvormingen benoemd.

De derde deelvraag gaat in op de Proto-Keltische reconstructies. Volgens de traditionele etymologieën zijn er twee graansoorten (tarwe en haver) waarvan de Ierse term aan de Britse termen verbonden kan worden. Dit is echter maar gedeeltelijk hard te maken. De woorden voor ‘tarwe’ zijn dusdanig verschillend dat ik een gemeenschappelijke etymologie niet kan accepteren. Vanwege de formele bezwaren en de aanwezigheid van alternatieve interpretaties voor de woorden in beide talen lijkt een verwantschap mij daarom voor *cruithnecht* en *gwenith* niet geloofwaardig genoeg, hoe aantrekkelijk ook. De enige gedeelde Proto-Keltische vorm uit dit onderzoek – hoewel het niet verder dan dat gereconstrueerd kan worden in het Indo-Europees – is daarmee **korkio-* ‘haver’, dat het Ierse *corcae* en het Welshe *ceirch* geeft.

De vierde deelvraag gaat in op de mogelijkheid van leenwoorden. Het meest controversiële leenwoord uit dit corpus is *suillech* ‘spelttarwe?’, dat door andere auteurs als het Latijnse

siligo is opgevat maar dat op formele gronden niet blijkt te kunnen zijn. Wel vinden we leenwoorden in alle termen voor ‘rogge’ die er in de Keltische talen bestaan. De Ierse, Bretonse en Cornische afleidingen van *sec le* komen uit het Latijn, waarvan *secal* vermoedelijk in de eerste helft van de zesde eeuw in de Ierse taal terecht is gekomen. Het Welshe *rhyg* is waarschijnlijk een resultaat van een leenactie uit het Oudengelse *ryge*, hoewel ook dit leenwoord controversieel is vanwege de aanwezigheid van een ongelenieerde *g*. Grote invloed van het Engels op het Welsh is ook zichtbaar in de latere leenwoorden *siprys* ‘mix van haver en gerst’ en *miled* ‘gierst’. Volgens de theorie van taalcontact kan dit op de introductie van nieuwe graansoorten wijzen, maar zoals we zagen is het archeologisch onwaarschijnlijk dat rogge pas na de vijfde of zesde eeuw op de eilanden verbouwd werd; de Latijnse term zal met een nieuwe subsoort naar de Keltische gebieden meegekomen zijn. De Engelse term in het Welsh is waarschijnlijk het gevolg van Engelse invloed op de landbouwpraktijken en niet zozeer een nieuwe graansoort. Dit baseer ik op het feit dat de term niet meegenomen is in het Bretons en Cornish en in vergelijking met de Anglo-Normandische leenwoorden in het Iers die we in de inleiding zagen.

De vijfde deelvraag gaat in op de mogelijkheid van pre-Keltisch substraat. We zagen telkens dat de granen al ruimschoots eerder op de eilanden gecultiveerd werden dan het tijdstip waarop de Keltische talen op de eilanden neerstreken. Dit maakt graan een mogelijk semantisch veld om substraatwoorden in aan te treffen. De meeste onderzochte woorden waarvan het woordmateriaal ervan verdacht wordt substraat te zijn (*serbán*, *máelán*, *cruithnecht*, *éornae* en *ibdach*) bleken echter nieuwvormingen te zijn met specifiek Ierse elementen. De graanbetekenis van deze woorden kan daarom niet ouder zijn dan het Iers.

Wel kunnen we wellicht naar substraat zoeken achter het Proto-Keltische **korkio-* ‘haver’. Vanwege de aanwezigheid van cognaten in Keltische en Germaanse talen maar de afwezigheid van een Indo-Europese etymologie wordt er gedacht dat het woord afkomstig is uit een Noordwest-Europees substraat. Juist voor ‘haver’ is een woord met een Europese oorsprong inderdaad aannemelijk, omdat het pas vanaf rond 1000 voor Chr. vanuit Europa gecultiveerd werd. Het Indo-Europees was toen al over Europa verspreid, zonder woord voor ‘haver’, omdat zij dit in het PIE thuisland nog niet verbouwden. Vanwege de late cultivatie zal dit substraatwoord niet *onder* het Indo-Europees gelegen hebben, maar voorafgaand aan de Proto-Keltische periode uit een andere taal van Noordwest-Europa geleend zijn.

De zesde deelvraag gaat in op de middeleeuwse nieuwvormingen. De zes Ierse nieuwvormingen springen eruit door gedeelde kenmerken, in twee groepen woorden. In dit corpus van veertien graantermen zijn er maar liefst drie (*cruithnecht*, *éornae* en *ibdach*) met een geografische connectie. De oorsprong van de graanbetekenis ligt voor alle drie pas in het Iers, maar door de connectie met de stamnamen ligt de oorsprong van het woordmateriaal veel verder terug: hoewel de stamnamen vormen hebben in de Insulair Keltische talen, zijn ze vermoedelijk niet Indo-Europees maar pre-Keltisch substraat. Dat bijna een derde van de Ierse graantermen vernoemd lijkt te zijn naar eilanden of bevolkingsgroepen is op zijn minst opvallend te noemen. Geografisch liggen ze ver genoeg uit elkaar en is het klimaat dusdanig verschillend om duidelijke verschillen in graancultivatie aannemelijk te maken. Behalve herkomst kan ook status een rol hebben gespeeld in de benaming. Zowel de twee gerstsoorten als gewone tarwe genieten een prima status in de Oudierse teksten, en wat van de vaardige naburige stam afkomstig is krijgt al gauw meer aanzien dan dat wat in het eigen land verbouwd of gebrouwen werd.

De tweede opvallende groep woorden kenmerkt zich door het verkleinwoordsuffix *-án*: ook *rúadán*, *máelán* en *serbán* krijgen hun graanbetekenis pas in het Iers, maar worden gevormd met ouder woordmateriaal. Aangezien het om algemene adjectieven gaat vertelt hun oorsprong ons echter niets over de landbouw. De woorden zijn beschrijvend van aard en wellicht zijn ze ontstaan als bijnaam; alle drie zijn het subsoorten.

Conclusie

Na al deze uiteenzettingen kunnen we het geheel samenvatten in een antwoord op de onderzoeksvraag: *Wat is de etymologische achtergrond van de termen voor graansoorten in het Oudiers en Middelwelsh?*

Het antwoord is diffuus; zelfs in een klein corpus woorden zijn er voorbeelden van uiteenlopende achtergronden. Het doel was om een beschrijvend overzicht te geven van de etymologische oorsprong van de graantermen en daarin hoeft het materiaal geen hypothese te ondersteunen of te ontcrachten. Toch zijn er tendensen te ontdekken.

We begonnen het onderzoek met de categorieën waar de veertien graantermen in geplaatst zijn: *leenwoord*, *alleen Brits*, *alleen Iers*, *Indo-Europees*, en *NW-Europees substraat*. Daarin bekeken we de oorsprong van de graanbetekenis en van het woordmateriaal apart.

Aan de hand van cognaten en de reconstructies die het meest waarschijnlijk bleken te zijn hebben we de woorden van classificaties voorzien. Uit de analyse hiervan bleek dat er twee leenwoorden tussen de graantermen zitten (*secal* en *rhyg*), beide met de betekenis ‘rogge’. Er kon één gemeenschappelijke Keltische vorm gereconstrueerd worden die ook NW-Europees substraat bleek te zijn (**korkio-* > *corcae* en *ceirch*). Drie Ierse graantermen bleken te bestaan uit oude adjectieven met een Iers suffix in een nieuwvorming (*máelán*, *rúadán* en *serbán*). Drie andere Ierse graantermen lijken vernoemd te zijn naar bevolkingsgroepen (*cruithnecht*, *éornae* en *ibdach*). De overige woorden zijn wel via cognaten aan Indo-Europees verbonden (*tuirenn*, *suillech*, *heid* en *gwenith*) maar de Britse termen hebben geen equivalente graantermen in het Iers en andersom.

Voor deze uiteenlopende geschiedenissen werden verklaringen voorgesteld die er op neer komen dat pre-Keltische graantermen (zoals **korkio*) in de Keltische talen terechtgekomen zijn of dat de Keltische graantermen juist zijn vervangen door nieuwvormingen of leenwoorden. Inherente semantische redenen voor deze verschillen zochten we in het verschil in cultivatie (haver), het verschil in status en herkomst (tarwe en gerst), en de komst van nieuwe subsoorten (rogge). Bijzonder veel woorden uit dit corpus hebben oudere vormen vervangen sinds het Proto-Indo-Europees; Kelly's opmerking over conservatieve landbouwtermen, verwerkt in de inleiding, blijkt voor de graantermen niet op te gaan.

Tijdens het etymologisch onderzoek zijn er enkele reconstructies van de gepubliceerde auteurs gesneuveld omdat deze formeel onmogelijk bleken te zijn. Ook zijn er nieuwe reconstructies voorgesteld voor nog niet eerder onderzochte woorden of in plaats van de verworpen reconstructies. Ten behoeve van de geïnteresseerde lezer geef ik beide in dit concluderend schrijven kort weer:

Formeel onmogelijk bleken: *cruithnecht* < **kwritus* ‘vorm’ + **nik*^(w)*to-* ‘gezift’ en *gwenith* < **uind* ‘wit’ + **nik*^(w)*t* - ‘gezift’, en daarmee de Proto-Keltische verbinding tussen deze twee woorden die allebei ‘tarwe’ betekenen; *tuirenn* < **to-* + **rindis* ‘punt’; en *suillech* < Latijn *siligo*.

Nieuw voorgesteld zijn: *cruithnecht* < **kwriten -akt* ‘Cruithinisch, Noord-Iers’; *suillech* < **spold-iko-* ‘spleijt-achtig’; *éorna* < **werni* ‘Ivernië, Zuid-Ierland’ en *ibdach* < **ebud ko* ‘Hebridisch’.

In dit onderzoek heb ik mijzelf beperkt tot het controleren van de Proto-Keltische reconstructies. De Proto-Indo-Europese reconstructies liggen buiten mijn vaardigheid, maar in dat gebied is nog genoeg te onderzoeken. Ook kan ik op dit moment de geschiedenis van het Welshe *rhyg* niet in detail oplossen. Daarnaast zou het goed zijn om de nieuw voorgestelde reconstructies nader te onderzoeken. Achter het voorkomen van de stamnamen in het bijzonder liggen wellicht nieuwe verklaringen of oorzaken. Ik heb interpretaties voorgesteld voor de taalkundige gegevens, maar een archeoloog of historicus zou bijvoorbeeld connecties kunnen zoeken tussen de graansoorten en het leefgebied van de stammen die het betreft. Gezien de nieuwe reconstructie van *suillech* die een connectie met de Germaanse streken veronderstelt is het wellicht zelfs interessant om deze bevindingen mee te nemen in de zoektocht naar landbouwpraktijken in het Germaanse gebied.

Het is mijn hoop dat dit woordonderzoek als gedetailleerd taalkundig overzicht van de Oudierse en Middelwelshe graantermen een bijdrage kan leveren aan de discussie over middeleeuwse landbouw in de Keltische gebieden, maar ook aan de taalkundige discussie die er gaande is over individuele etymologieën en de zoektocht naar pre-Keltisch insulair substraat. Mijn aanpak is een synthese van deze drie wetenschappelijke velden geweest en het is dan ook mijn hoop dat het vanwege deze kruisbestuiving voor alle drie interessant is.

Bibliografie

- Anttila, Raimo, *Historical and comparative linguistics* (Amsterdam en Philadelphia 1989).
- Binchy, D. A., 'Bretha Déin Chécht', *Ériu* 20 (1966) 1-66.
- Evans, H. Meurig en W. O. Thomas, *Y geiriadur mawr* (Gwasg Gomer, Llandysul, 1989).
- Griffiths, Bruce en Dafydd Glyn Jones, *Geiriadur yr academi* (Bangor 1995).
- Jackson, Kenneth, *Language and history in early Britain* (Edinburgh 1953, repr. Dublin 1994).
- Johnson, Samuel, *A dictionary of the English language* (Londen 1755).
- Kelly, Fergus, *Early Irish farming: a study based mainly on the law-texts of the 7th and 8th centuries AD* (Dublin 2000).
- Koch, John T. (red.), *Celtic culture: a historical encyclopedia* (Santa Barbara 2006).
- Mallory, J. P. en D. Q. Adams, *Encyclopedia of Indo-European culture* (Chicago en Londen 1997).
- Mallory, J.P., *The origins of the Irish* (Londen 2013).
- Matasovi , Ranko, *Etymological dictionary of Proto-Celtic* (Leiden 2009).
- McClatchie, Meriel, 'The plant remains from early medieval Ireland', in *The archaeology of livestock and cereal production in early medieval Ireland, AD 400-1100*, Finbar McCormick, Thom Kerr, Meriel McClatchie en Aidan O'Sullivan, *The early medieval archaeology project* (Belfast en Dublin 2011) 45-60.
- McCone, Kim, *Towards a relative chronology of ancient and medieval Celtic sound change* (Maynooth 1996).
- McManus, Damian, 'A chronology of the Latin loan-words in early Irish', *Ériu* 34 (1983) 21-71.
- Meyer, Kuno, *Aislinge meic Con Glinne: the vision of MacConglinne, a Middle-Irish wonder tale* (Londen 1892).
- Ó Briain, Micheál, 'Hibernica', *Zeitschrift für celtische Philologie* 14 (1923) 309-333.
- O'Rahilly, Thomas F., *Early Irish history and mythology* (Dublin 1946, repr. 1957).
- Quin, E.G., et al. (red.), *Dictionary of the Irish language* (Dublin 2013).
- Raftery, Barry, *Pagan Celtic Ireland: the enigma of the Irish iron age* (Londen 1994).
- Rivet, A.L.F. en Colin Smith, *The place-names of Roman Britain* (Cambridge en Londen 1979).
- Schrijver, Peter, *From Proto-Celtic to Old Irish: relative chronology* (ongepubliceerde handout).

Schrijver, Peter, *Language contact and the origins of the Germanic languages* (New York 2014).

Schrijver, Peter, *Primitive Irish developments* (ongepubliceerde handout).

Schrijver, Peter, *Proto-Celtic to Middle Welsh* (ongepubliceerde handout).

Schrijver, Peter, *Studies in British Celtic historical phonology* (Amsterdam 1995).

Schrijver, Peter, *The Celtic noun as reconstructed on the basis of Old Irish* (ongepubliceerde handout).

Thomas, R.J., et al. (red.), *Geiriadur Prifysgol Cymru: a dictionary of the Welsh language* (Caerdydd 1950-).

Thomason, Sarah G., *Language contact: an introduction* (Washington 2001).

Vendryès, Joseph, et al., *Lexique étymologique d'Irlandais ancien*, 6 vols (Dublin [etc.] 1959-1987).